

SAVET EVROPE

KOMITET MINISTARA

Preporuka Rec(2006)5

Komiteta ministara državama članicama

u vezi sa Akcionim planom Saveta Evrope za promovisanje i puno učešće osoba sa invaliditetom u društvu: unapređenje kvaliteta života osoba sa invaliditetom u Evropi 2006-2015

(Usvojena od strane Komiteta ministara 5. aprila 2006. godine na 961. sastanku Zamenika ministara)

Komitet ministara,

Pozivajući se na Rezoluciju (59) 23 od 16. novembra 1959. godine o proširenju aktivnosti Saveta Evrope u oblasti socijalne politike i kulture;

Imajući u vidu Rezoluciju (96) 35 od 2. oktobra 1996. godine koja revidira Delimični sporazum iz oblasti socijalne i javne zdravstvene zaštite, stoga i strukture Delimičnog sporazuma, i odlučan da, na osnovu pravila revidiranih Rezolucijom (59) 23, nastavi aktivnosti koje su dotle bile sprovedene i razvijane kao rezultat te Rezolucije, usmerene ka, *između ostalog*, integraciji osoba sa invaliditetom u društvo sa osvrtnom na definisanje i davanje doprinosa sprovođenju, na evropskom nivou, modela koherentne politike za osobe sa invaliditetom, zasnovane na principima punog građanskog učešća i samostalnog života, uključujući uklanjanje barijera ka integraciji bilo koje vrste, psiholoških, obrazovnih, porodičnih, kulturnih, društvenih, profesionalnih, finansijskih ili arhitektonskih;

S obzirom da je cilj Saveta Evrope da postigne veće jedinstvo između svojih članica i da se ovom cilju može težiti, *između ostalog*, usvajanjem zajedničkih pravila iz oblasti invalidske politike u svrhu promovisanja zaštite političkih, građanskih, socijalnih prava, kulturnih i prava na obrazovanje;

Imajući u vidu Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda (ETS No. 5);

Imajući u vidu principe objedinjene revidiranom Evropskom socijalnom poveljom (ETS No. 163), tačnije pravo osoba sa invaliditetom na samostalnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice;

Imajući u vidu Standardna pravila Ujedinjenih Nacija o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom, 1993. godine ;

Imajući u vidu Međunarodnu klasifikaciju o funkcionisanju, invalidnosti i zdravlju (ICF) Svetske zdravstvene organizacije (WHO), 2001. godine;

Imajući u vidu Konvenciju o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba sa invaliditetom) Međunarodne organizacije rada (ILO) (No. C159) iz 1983. godine i odgovarajuću Preporuku Međunarodne organizacije rada o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba sa invaliditetom) (No. R168), 1983. godine;

Imajući u vidu Preporuku br. R (92) 6 Komiteta ministara državama članicama o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom;

Imajući u vidu Ministarsku Deklaraciju o osobama sa invaliditetom „Napredujući prema punom učešću kao građana“, usvojenoj na drugoj Evropskoj konferenciji ministara odgovornih za politiku integracije za osobe sa invaliditetom, održanoj 7. i 8. maja 2003. godine u Malagi (Španija);

Imajući u vidu Akcioni plan sa trećeg Samita šefova država i Vlada Saveta Evrope (CM(2005)80 final), koji je usvojen 17. maja 2005. godine u Varšavi i zacrtava ulogu i glavne odgovornosti Saveta Evrope u nastupajućim godinama;

Imajući u vidu Preporuku 1592 (2003) koju je predložila Parlamentarna skupština Saveta Evrope „Ka punoj socijalnoj uključenosti osoba sa invaliditetom“;

Potvrđujući univerzalnost, nerazdvojjivost i međusobnu zavisnost svih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda i potrebu da se osobama sa invaliditetom garantuje puno uživanje istih, bez diskriminacije;

S obzirom da se procenjuje da osobe sa invaliditetom čine 10-15% ukupne populacije Evrope, da su glavni uzroci invaliditeta bolesti, nesreće i stanja koja izazivaju invalidnost među starima, i da se očekuju da će broj osoba sa invaliditetom postepeno rasti usled sve dužeg životnog veka, *između ostalog*;

S obzirom da propuštanje da se promovišu prava građana sa invaliditetom i obezbede jednake mogućnosti za te građane predstavlja kršenje ljudskog dostojanstva;

S obzirom da obezbeđivanje jednakih mogućnosti za članove svih grupa u društvu doprinosi obezbeđivanju demokratije i socijalne kohezije;

Sigurni da pristup obezbeđivanju integracije i punog učešća osoba sa invaliditetom u društvo, zasnovan na ljudskim pravima, treba uvrstiti u sve relevantne oblasti politike na međunarodnom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou;

Naglašavajući potrebu da se pitanja invalidnosti uvrste u sve sektore kroz koherentna dokumenta i koordinirane akcije;

Priznajući rad koji je obavio Komitet Saveta Evrope za rehabilitaciju i integraciju osoba sa invaliditetom (CD-P-RR) u kreiranju nacrtu ovog Akcionog plana o osobama sa invaliditetom;

Naglašavajući značaj sklapanja partnerstva sa nevladinim organizacijama osoba sa invaliditetom u primenjivanju i praćenju Akcionog plana za osobe sa invaliditetom,

Preporučuje da vlade država članica, imajući u vidu njihove specifične nacionalne, regionalne ili lokalne strukture i njihove odgovornosti;

a. integrišu u svoja dokumenta, pravnu regulativu i praksu principe i primene akcije predstavljene u Akcionom planu Saveta Evrope za promovisanje prava i punog učešća osoba sa invaliditetom u društvo: Unapređenje kvaliteta života osoba sa invaliditetom u Evropi 2006-2015, kao što je opisano u Aneksu ove Preporuke;

b. promovišu sprovođenje i primenu Akcionog plana Saveta Evrope 2006-2015 u oblastima koje ne predstavljaju direktno odgovornost javnih vlasti, ali u kojima one, svejedno, imaju određena ovlašćenja ili mogu odigrati određenu ulogu;

c. obezbede najširu moguću distribuciju ove Preporuke svim stranama kojih se ona tiče, na primer, kroz kampanje podizanja svesti i saradnju sa privatnim sektorom i civilnim sektorom, uključujući, posebno, nevladine organizacije osoba sa invaliditetom.

**Akcioni plan Saveta Evrope
za promovisanje prava i punog učešća osoba sa invaliditetom u društvu:
unapređenje kvaliteta života osoba sa invaliditetom u Evropi 2006-2015**

Sadržaj

1. Izvršni rezime
2. Uvod
3. Ključne akcione stavke
 - 3.1. Akciona stavka br. 1: Učešće u političkom i javnom životu
 - 3.2. Akciona stavka br. 2 : Učešće u kulturnom životu
 - 3.3. Akciona stavka br. 3: Informacije i komunikacije
 - 3.4. Akciona stavka br. 4: Obrazovanje
 - 3.5. Akciona stavka br. 5: Zapošljavanje, profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i obuka
 - 3.6. Akciona stavka br. 6: Građeno okruženje
 - 3.7. Akciona stavka br. 7: Prevoz
 - 3.8. Akciona stavka br. 8: Život u zajednici
 - 3.9. Akciona stavka br. 9: Zdravstvena zaštita
 - 3.10. Akciona stavka br. 10: Rehabilitacija
 - 3.11. Akciona stavka br. 11: Socijalna zaštita
 - 3.12. Akciona stavka br. 12: Pravna zaštita
 - 3.13. Akciona stavka br. 13: Zaštita od nasilja i zloupotrebe
 - 3.14. Akciona stavka br. 14: Istraživanje i razvoj
 - 3.15. Akciona stavka br. 15: Podizanje svesti
4. Međusektorski aspekti
 - 4.1. Uvod
 - 4.2. Žene i devojke sa invaliditetom
 - 4.3. Osobe sa invaliditetom koje imaju potrebu za visokim stepenom podrške
 - 4.4. Deca i mladi ljudi sa invaliditetom
 - 4.5. Stari ljudi sa invaliditetom
 - 4.6. Osobe sa invaliditetom iz manjinskih i migrantskih grupa
5. Sprovođenje i praćenje
 - 5.1. Uvod
 - 5.2. Sprovođenje
 - 5.3. Praćenje

Aneks 1 Ministarska Deklaracija iz Malage o osobama sa invaliditetom
„Napredujući prema punom učešću kao građana“, usvojena na drugoj
Evropskoj Konferenciji ministara odgovornih za politiku integracije osoba
sa invaliditetom, Malaga (Španija), 7.-8. maj 2003. godine

Aneks 2 Bibliografija

1. Izvršni rezime

1.1. Misija

1.1.1. Ministarska Deklaracija iz Malage o osobama sa invaliditetom

Godine 1992, nakon prve Evropske Konferencije ministara odgovornih za dokumenta o osobama sa invaliditetom, Komitet Ministara je usvojio Predlog br. R (92) 6 o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom.

Ova pionirska preporuka uticala je na politiku za osobe sa invaliditetom više od deset godina i podstakla je nove inkluzivne strateške planove od kojih su koristi imale osobe sa invaliditetom, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou.

Ipak, velike promene su se dogodile u društvu i u narednoj deceniji su potrebne nove strategije radi daljeg napretka u socijalnom pristupu pitanjima invalidnosti zasnovanom na ljudskim pravima.

Maja 2003. godine na drugoj Evropskoj ministarskoj konferenciji, održanoj u Malagi u Španiji, ministri odgovorni za politiku o osobama sa invaliditetom su usvojili ministarsku deklaraciju iz Malage o osobama sa invaliditetom “Napredujući prema punom učešću kao građana”.

Napravljena je odgovarajuća strategija radi razvijanja Akcionog plana Saveta Evrope za osobe sa invaliditetom čiji je cilj promovisanje ljudskih prava i unapređenje kvaliteta života osoba sa invaliditetom u Evropi.

1.1.2. Ciljevi

Akcioni plan Saveta Evrope za osobe sa invaliditetom 2006 – 2015 teži da prenese ciljeve Saveta Evrope koji se tiču ljudskih prava, nediskriminacije, jednakih mogućnosti, punog građanskog prava i učešća osoba sa invaliditetom u okvir evropske politike o osobama sa invaliditetom za narednu deceniju.

Ovaj Akcioni plan ima za cilj da obezbedi sveobuhvatan okvir koji je i fleksibilan i prilagodljiv da bi se ispunili uslovi specifični za određenu zemlju. Trebalo bi da služi kao mapa za kreatora politike, kako bi im omogućio da dizajniraju, prilagode, refokusiraju i primene odgovarajuće planove, programe i inovativne strategije.

Savet Evrope će nastojati da sprovede Akcioni plana o osobama sa invaliditetom obezbeđujući asistenciju svim državama članicama u formi preporuka, saveta i stručnih informacija.

1.2. Fundamentalni principi i strateški ciljevi

1.2.1. Fundamentalni principi

Države članice će nastaviti da rade u okviru sprečavanja diskriminacije i u okviru ljudskih prava kako bi unapredile samostalnost, slobodu izbora i kvalitet života osoba sa invaliditetom i podigle svest o invalidnosti kao delu ljudske raznolikosti.

U obzir su uzeti relevantni važeći evropski i međunarodni instrumenti, sporazumi i planovi, kao i razvoj događaja oko nacrtu Međunarodne konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

Nova strategija Saveta Evrope za socijalnu koheziju (2004) naglašava da mora postojati određena predanost kako bi se obezbedio pristup ljudskim pravima za lica koja su pod rizikom da postanu ranjiva, kao što su deca i mlade osobe, migrantske i etničke manjine, osobe sa invaliditetom i stari.

Akcioni plan za osobe sa invaliditetom priznaje osnovni princip da društvo ima obavezu prema svim svojim građanima da obezbedi da posledice invalidnosti budu svedene na minimum kroz pružanje aktivne podrške zdravom načinu života, bezbednijem okruženju, adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti, rehabilitaciji i kroz zajednicu koja daje podršku.

1.2.2. Strateški ciljevi

Ključni cilj Akcionog plana za osobe sa invaliditetom jeste da služi kao praktično oruđe za razvijanje i primenu izvodljivih strategija koje bi dovele do punog učešća osoba sa invaliditetom u društvu i uvele invalidnost u glavne društvene tokove kroz sve oblasti politike država članica. Akcioni plan ima za cilj zadovoljavanje uslova specifičnih za određenu zemlju, kao i procesa tranzicije koji se sprovode u različitim državama članicama.

Akcioni plan obuhvata preporuke za preduzimanje specifičnih akcija na međunarodnom planu i takođe osvetljava aspekte položaja ranjivih grupa osoba sa invaliditetom koje se suočavaju sa specifičnim barijerama i problemima koji zahtevaju međusektorsko reagovanje.

Akcioni plan podstiče države članice da odgovore na potrebe osoba sa invaliditetom pružajući kvalitetne i inovativne usluge i konsolidujući mere koje već postoje.

Akcioni plan teži da obezbedi koristan izvor inspiracije za privatna preduzeća, nevladine organizacije i druge međunarodne organizacije. Ovaj plan na nevladine organizacije osoba sa invaliditetom gleda kao na kompetentne i stručne partnere u razvijanju politike koje treba konsultovati kao ključne aktere u procesima donošenja odluka koje utiču na život ovih osoba. Vršice se nadgledanje i redovno vrednovanje primene Akcionog plana, kako bi se naglasio napredak u pojedinim državama ali i međusobno razmenile informacije o dobroj praksi.

1.3. Ključne akcijske stavke

Akcioni plan Saveta Evrope o osobama sa invaliditetom je širokog obima, obuhvata sve ključne oblasti života osoba sa invaliditetom. Ove ključne oblasti se reflektuju u 15 akcionih stavki koje predstavljaju ključne ciljeve i specifične akcije koje države članice treba da sprovedu.

Akcione stavke su srž Akcionog plana. One pokrivaju sledeće oblasti:

- Br. 1: Učešće u političkom i javnom životu
- Br. 2: Učešće u kulturnom životu
- Br. 3: Informacije i komunikacija
- Br.4: Obrazovanje
- Br. 5: Zapošljavanje, profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i obuka
- Br. 6: Građeno okruženje
- Br. 7: Prevoz
- Br. 8: Život u zajednici
- Br. 9: Zdravstvena zaštita
- Br. 10: Rehabilitacija
- Br. 11: Socijalna zaštita
- Br. 12: Pravna zaštita
- Br. 13: Zaštita od nasilja i zloupotrebe
- Br. 14: Istraživanje i razvoj i
- Br. 15: Podizanje svesti

Učešće u političkom i javnom životu (Br. 1) i demokratski procesi su ključni za razvijanje i održavanje demokratskih društava. Osobe sa invaliditetom treba da imaju mogućnosti da utiču na sudbinu svojih zajednica. Stoga je važno da osobe sa invaliditetom budu u mogućnosti da uživaju svoje pravo glasa i učestvuju u političkim i javnim aktivnostima.

Da bi bile potpuno integrisane u društvo, osobe sa invaliditetom treba da budu u mogućnosti da učestvuju i u kulturnom životu (Br. 2) tog društva. Treba preduzeti odgovarajuće mere kako bi osobe sa invaliditetom mogle da učestvuju u kulturnim aktivnostima i asocijacijama i kako bi mogle da razviju i iskoriste svoje kreativne i intelektualne potencijale za svoje dobro i za dobro svojih zajednica.

U ovom smislu, pristup informacijama i komunikacijama (Br. 3) je ključan preduslov. Važno je da javni i privatni pružaoci informacija i komunikacija uzmu u obzir potrebe osoba sa invaliditetom. Treba preduzeti odgovarajuće mere kako bi osobe sa invaliditetom mogle dobijati i pružati informacije na jednakom nivou sa ostalim članovima društva.

Jednak pristup obrazovanju (Br. 4) je suštinski uslov za obezbeđivanje socijalne inkluzije, kao i samostalnosti osoba sa invaliditetom. Obrazovanje treba da pokrije sve faze života, od predškolskog obrazovanja do profesionalnog obrazovanja, kao i učenje

tokom celog života. Pružaoce obrazovanja u redovnim školama i nosioce specijalizovanih programa, gde je moguće, treba podsticati da funkcionišu zajedno i tako pružaju podršku osobama sa invaliditetom u njihovim lokalnim zajednicama. Uvođenje u glavne tokove takođe može doprineti kada je u pitanju svest i razumevanje ljudske različitosti kod osoba bez invaliditeta.

Zapošljavanje, profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i obuka (Br. 5) su ključni faktori za socijalnu inkluziju i ekonomsku samostalnost osoba sa invaliditetom. Pravna regulativa, mere i službe su potrebne da bi se obezbedile jednake mogućnosti za osobe sa invaliditetom kada je u pitanju dobijanje i zadržavanje posla. Jednak pristup zapošljavanju treba unaprediti kombinujući nediskriminaciju i pozitivne mere afirmativnih akcija, kao i kroz uvođenje pitanja zapošljavanja osoba sa invaliditetom u opšta dokumenta o zapošljavanju.

Pristupačno građeno okruženje bez barijera (Br. 6) podstiče jednake mogućnosti, samostalan život, aktivno uključenje u zajednicu i pristup zapošljavanju. Primenom principa Univerzalnog dizajna može se dobiti okruženje pristupačno osobama sa invaliditetom, a stvaranje novih barijera se može izbeći.

Razvoj i primena pristupačnog prevoza (Br. 7) na svim nivoima treba da dovede do bitnog napretka u oblasti pristupačnih službi putničkog prevoza za osobe sa invaliditetom. Ovo je preduslov za postizanje samostalnosti, punog učešća na tržištu rada i aktivnog učešća u zajednici.

Osobe sa invaliditetom treba imati mogućnost da žive što je samostalnije moguće, uključujući i mogućnost da biraju gde i kako će živeti. Mogućnosti za samostalni život i socijalnu inkluziju se pre svega stvaraju životom u zajednici. Unapređivanje života u zajednici (Br. 8) zahteva strateška dokumenta koji pružaju podršku prelasku od institucionalne nege ka životu u zajednici, počev od samostalnog života do života sa podrškom. Ovo takođe podrazumeva koordinisani pristup u obezbeđivanju službi u zajednici koje vode korisnici i struktura za podršku koje su usmerene na pojedinca.

Osobama sa, kao i osobama bez, invaliditeta je potrebna adekvatna zdravstvena zaštita (Br. 9), a treba i da imaju jednak pristup kvalitetnim službama zdravstvene zaštite koje poštuju prava klijenta. U ovom smislu, bitno je da se stručnjaci iz oblasti zdravstvene zaštite više koncentrišu na socijalni model invalidnosti (i da budu obučavani u tom smeru).

Da bi se sprečilo pogoršanje invaliditeta, olakšale posledice istog i unapredila samostalnost osoba sa invaliditetom, treba sprovoditi sveobuhvatne rehabilitacione programe (Br. 10) koji obuhvataju niz pristupačnih službi koje će, tamo gde je to primereno, biti u okviru zajednice.

Službe koje pruža sistem socijalne zaštite (Br. 11) – uključujući socijalnu zaštitu, socijalnu asistenciju i podršku – mogu poboljšati kvalitet života njihovih korisnika. Osobe sa invaliditetom treba da imaju adekvatnu korist od sistema socijalne zaštite, kao i

jednak pristup ovim službama. Gde je moguće, treba promovisati politiku koja podstiče zapošljavanje i samostalnost, a ne zavisnost od socijalne pomoći.

Osobe sa invaliditetom treba da imaju pristup pravnom sistemu na istim osnovama kao i ostali građani. Pravna zaštita (Br. 12) podrazumeva preduzimanje odgovarajućih mera u cilju uklanjanja diskriminacije osoba sa invaliditetom. Adekvatni pravni i administrativni okvir je neophodan da bi se sprečila diskriminacija i vodila bitka protiv nje.

Dužnost društva je, takođe, i sprečavanje zloupotrebe i nasilja (Br. 13) i zaštita ljudi od istih. Politika treba da bude usmerena na zaštitu osoba sa invaliditetom od svih formi zloupotrebe i nasilja i da obezbedi odgovarajuću podršku žrtvama zloupotrebe i nasilja.

Istraživanja i razvoj (Br. 14), prikupljanje statističkih podataka i njihova analiza, neophodni su za dizajniranje i primenu dokumenata baziranih na dobrim informacijama i dokazima. Pouzdane informacije pomažu u identifikovanju pitanja koja se javljaju, kao i u kreiranju rešenja. Takođe je bitno identifikovati primere najbolje prakse i nadgledati promene u društvu.

Podizanje svesti (Br. 15) je ključno pitanje koje podupire čitav Akcioni plan. Diskriminatorskom ponašanju i stigmatizaciji se treba suprotstaviti i zameniti ih pristupačnim i objektivnim informacijama o posledicama oštećenja i invaliditeta kako bi se promovisalo bolje shvatanje potreba i prava osoba sa invaliditetom u društvu. Akcija treba da bude usmerena ka promeni negativnih stavova prema osobama sa invaliditetom i treba da promoviše uvođenje pitanja invalidnosti u sve vladine publikacije, kao i u publikacije medija.

1.4. Medusektorski aspekti

Među evropskom populacijom osoba sa invaliditetom postoje osobe sa invaliditetom koje se suočavaju sa specifičnim barijerama ili sa dvostrukom diskriminacijom.

Žene i devojke sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom koje imaju potrebu za visokim stepenom podrške, deca i mlade osobe sa invaliditetom, stare osobe sa invaliditetom i osobe sa invaliditetom iz manjinskih i migrantskih zajednica su pod većim rizikom od odbacivanja i, uopšte, nalaze se na nižem nivou učešća u društvu od ostalih osoba sa invaliditetom.

Žene i devojke sa invaliditetom se često suočavaju sa višestrukim barijerama u učešću u društvu zbog diskriminacije na osnovu i pola i invalidnosti. Treba uzeti u obzir specifičnu situaciju žena i devojaka pri kreiranju opštih dokumenata i programa o invalidnosti na svim nivoima.

Jedna od ranjivijih grupa osoba sa invaliditetom jesu lica koja, usled težine i složenosti svog invaliditeta, ima potrebu za visokim stepenom podrške. Njihov kvalitet života veoma zavisi od dostupnosti odgovarajućih kvalitetnih službi i specifične, često intenzivne, podrške. Kako bi se na adekvatan način rešili specifični problemi ove grupe

ljudi potrebno je planiranje i saradnja sa relevantnim vlastima, vladinim agencijama i pružaocima usluga.

Deca sa invaliditetom treba da uživaju ista prava – kao što propisuje Konvencija Ujedinjenih Nacija o pravima deteta – i mogućnosti kao ostala deca. Mladi ljudi sa invaliditetom su takođe ranjiva grupa u našem društvu. Još uvek se suočavaju sa znatnim barijerama u pristupu svim aspektima života. Specifični problemi sa kojima se suočavaju deca i mlade osobe sa invaliditetom moraju se dublje proučavati kako bi bila kreirana i primenjena dokumenta koja pokrivaju široki spektar oblasti delovanja.

Progresivno starenje osoba sa invaliditetom, posebno onih kojima je potrebna intenzivnija podrška, predstavlja nove izazove za društva širom Evrope. Neophodni su inovativni pristupi kako bi se rešili ovi izazovi u nizu političkih oblasti i usluga.

Moguće je da se osobe sa invaliditetom iz manjinskih i migrantskih zajednica nalaze u višestruko nepovoljnom položaju zbog diskriminacije ili neobaveštenosti o javnim službama. Neophodan je sveobuhvatan pristup, koji uzima u obzir kulturno okruženje, jezik i određene potrebe kako bi se rešili specifični problemi sa kojima je moguće da se ove grupe suočavaju.

Gore spomenutim specifičnim grupama osoba sa invaliditetom potreban je međusektorski pristup kako bi se obezbedila njihova inkluzija u društvo. Kreatori politike treba da priznaju barijere i izazove sa kojima se suočava svaka od ovih grupa i obezbede da dokumenta obuhvataju akcije koje obuhvataju više ključnih akcionih stavki kako bi uklonili te barijere i obezbedili pojedincima da dostignu svoj pun potencijal. Za promovisanje razvoja efikasnih međusektorskih i integrisanih politika neophodno je primeniti princip paralelnog pristupa koji će predstavljati korak dalje od ovog Akcionog plana i Nove Strategije Saveta Evrope za socijalnu koheziju (2004).

1.5. Sprovođenje i kontrola

Paralelno sa fundamentalnim principima koji potkrepljuju akcione stavke i međusektorskim aspektima, principi Univerzalnog dizajna, kvalitet, obuka i uvođenje u glavne društvene tokove jesu vitalni elementi strategije za sprovođenje Akcionog plana za osobe sa invaliditetom. Primena principa Univerzalnog dizajna je od izuzetnog značaja za pristupačnost okruženja i upotrebljivost proizvoda. Takođe je bitno da visoki standardi, u smislu kvaliteta, prate sva dokumenta, akcije i službe. Uvođenje u glavne društvene tokove kada je u pitanju razvoj politike i pružanje usluga igra značajnu ulogu u promovisanju inkluzivnijeg društva.

Primarna odgovornost država članica je da sprovode strategije za osobe sa invaliditetom na nacionalnom nivou, a posebno specifične akcije koje su predviđene za svaku akcionu stavku. Države članice treba da započnu sa evaluacijom postojećih dokumenata i primarnih, osnovnih principa upoređujući ih sa idejama iz Akcionog plana za osobe sa

invaliditetom, kako bi identifikovali koje oblasti još treba unaprediti i koje specifične akcije moraju da se sprovedu.

Na osnovu te evaluacije, države članice treba da naprave strategije u cilju njihovih kontinuiranog usklađivanja sa preporukama i primarnim, osnovnim principima Akcionog plana za osobe sa invaliditetom, u okviru nacionalnih finansijskih resursa.

Države članice treba da teže zajedničkom delovanju i da se udružuju sa relevantnim akterima, posebno sa nevladinim organizacijama osoba sa invaliditetom, u implementaciji i evaluaciji Akcionog plana za osobe sa invaliditetom.

Sva relevantna tela i komiteti Saveta Evrope su konsultovana kako bi se podigla svest i primenio Akcioni plan za osobe sa invaliditetom.

Komitet Ministara će odrediti odgovarajući forum koji će voditi proces praćenja, a mogao bi da predloži i da države članice dublje analiziraju specifična prioritetna pitanja. Za uspešno praćenje Akcionog plana za osobe sa invaliditetom potrebno je da države članice redovno obezbeđuju relevantne informacije za predloženi forum.

Pomenuti forum će obezbediti da Komitet ministara redovno dobija informacije o napretku koji se tiče sprovođenja Akcionog plana za osobe sa invaliditetom.

2. Uvod

2.1. Misija

Akcioni plan teži da prenese ciljeve Saveta Evrope koji se tiču ljudskih prava, nediskriminacije, jednakih mogućnosti i punog građanskog učešća osoba sa invaliditetom u evropski okvir za invalidnost za narednu deceniju.

Ovaj Akcioni plan ima za cilj da obezbedi sveobuhvatan okvir koji je i fleksibilan i prilagodljiv kako bi se ispunili uslovi specifični za određenu zemlju. Namera je da služi kao mapa za kreatore politike, da im omogući da dizajniraju, prilagode, refokusiraju i sprovode odgovarajuće planove, programe i inovativne strategije.

Savet Evrope će težiti da sprovodi Akcioni plan obezbeđujući asistenciju i podršku svim državama članicama u formi preporuka, saveta i stručnih informacija.

2.2. Promena paradigme od pacijenta ka građaninu

Poslednja decenija je svedok velikih političkih, ekonomskih, socijalnih i tehnoloških promena u Evropi. Mogućnosti i izazovi globalizacije, razvoj informacionih i komunikacijskih tehnologija, menjanje obrazaca zaposlenosti i nezaposlenosti, zdravstvo

i demografija, migracije i prelaz na tržišnu ekonomiju transformišu region. Mnoge od ovih promena su pozitivne, podigavši tako nade i očekivanja ljudi.

Pogled na osobu sa invaliditetom kao pacijenta kome je potrebna nega i koji ne doprinosi društvu zamenjuje shvatanje da je reč o osobi kojoj je potrebno da se sadašnje barijere uklone kako bi zauzela mesto koje joj pripada kao punopravnom članu društva. Te barijere uključuju stavove, kao i socijalne, pravne i barijere u okruženju. Stoga treba i dalje da olakšavamo pomeranje paradigme sa starog medicinskog modela invalidnosti na socijalni model baziran na ljudskim pravima.

Pomerili smo težište gledanja na pojedinca kao centralnu figuru u koherentnom, integrativnom pristupu koji poštuje ljudska prava, fundamentalne slobode i dostojanstvo svih individua sa invaliditetom. Došlo je do promene u mnogim evropskim zemljama sa težištem na promovisanje aktivnih politika koje osnažuju individue sa invaliditetom kako bi one imale kontrolu nad svojim životom. U isto vreme, promenila se uloga nevladinih organizacija uopšte, a posebno organizacija osoba sa invaliditetom, u društvu. Postali su partneri i sa vladama i sa osobama sa invaliditetom, kao zastupnici, pružaoci usluga ili izvor ekspertskog znanja i kompetencije.

Akcioni plan je dizajniran da bude fleksibilan kako bi uzeo u obzir buduće tehnološke promene i proizvode.

Nedavni novi proizvodi iz oblasti biotehnologije i potencijalna upotreba istih izazvali su zabrinutost među osobama sa invaliditetom do tačke da se čak i pravo na život ponekad dovodi u pitanje. Ovaj plan se bavi punom socijalnom inkluzijom i učešćem osoba sa invaliditetom i stoga se smatra da nije u redu obuhvatiti medicinska pitanja poput prenatalnog dijagnostikovanja i diskriminacije na osnovu invalidnosti u zakonima o abortusu.

Ipak, nema sumnje o značaju ovih pitanja i smatra se da je od suštinskog značaja obezbediti osobama sa invaliditetom da, kroz svoje reprezentativne organizacije, učestvuju u relevantnim nacionalnim i međunarodnim etičkim i bioetičkim komitetima koji se bave ovim pitanjima.

2.3. *Ministarska deklaracija iz Malage*

Druga Evropska konferencija ministara odgovornih za dokumenta o integraciji osoba sa invaliditetom, održana 7. i 8. maja 2003. godine u Malagi (Španija), želela je da se nadogradi na prvu Evropsku konferenciju ministara, koja je održana 1991. godine i koja je rezultirala Preporukom Br. R (92) 6 Komiteta ministara o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom. Ova Preporuka, usvojena 9. aprila 1992. godine, uticala je na invalidsku politiku država članica Saveta Evrope više od 10 godina i podstakla je inkluzivnu politiku od koje su nesumnjive koristi imale osobe sa invaliditetom i na nacionalnom i na međunarodnom planu. Ipak, ministri su prepoznali da je neophodan dalji rad da bi se ostvario napredak u pitanjima položaja osoba sa invaliditetom u izmenjenom okruženju.

U ministarskoj deklaraciji iz Malage, pod nazivom „Napredujući prema punom učešću kao građana“, usvojenoj na konferenciji, ministri su smatrali da je njihov glavni cilj u narednoj deceniji dalje unapređenje kvaliteta života osoba sa invaliditetom i njihovih porodica. Potrebna je nova strategija koja će reflektovati socijalni model invalidnosti, kao i viša očekivanja i osoba sa invaliditetom i društva.

Ministri su smatrali da ova strategija treba da bude iskazana u Akcionom planu dizajniranom da ukloni sve oblike diskriminacije osoba sa invaliditetom, bez obzira na njihove godine. Akcioni plan treba da se posebno koncentriše na žene sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom koje imaju potrebu za visokim stepenom podrške i starim osobama sa invaliditetom, kao i da osigura da oni mogu da uživaju svoja ljudska prava, fundamentalne slobode i puno građansko učešće.

2.4. Okvir ljudskih prava

Savet Evrope i njegove države članice će nastaviti da rade u anti-diskriminacijskom okviru i u okviru ljudskih prava u cilju zaštite osoba sa invaliditetom od svakog oblika diskriminacije ili zloupotrebe, kao i u smeru uvođenja jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom u glavne tokove kroz sve oblasti politike.

Radeći na Akcionom planu, države članice su želele da priznaju uticaj postojećih pravnih sporazuma, instrumenata, standarda i politika koje podržavaju jednaki tretman i ljudska prava osoba sa invaliditetom. Na evropskom nivou, Preporuka Br. R (92) 6 Komiteta ministara postavila je čvrste temelje. Pravna regulativa i programi Evropske Unije su dalje utrli put, a Akcioni plan Evropske komisije će oblikovati način na koji će dokumenta o osobama sa invaliditetom ubuduće biti dizajnirana i primenjena od strane evropskih institucija. Nova strategija Saveta Evrope za socijalnu koheziju (2004) se posebno obavezuje da će ostvariti prava onih pojedinaca i grupa u društvu koje su pod posebnim rizikom da postanu ranjivi i isključeni iz društva.

Pored postojećih evropskih instrumenata, uzeta su u obzir i Standardna pravila Ujedinjenih Nacija o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom, glavni sporazumi Ujedinjenih Nacija o ljudskim pravima i razvoj u vezi sa nacrtom Međunarodne Konvencije Ujedinjenih Nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

2.5. Strateški ciljevi

Ključni cilj ovog Akcionog plana je da dovede do punog učešća osoba sa invaliditetom u društvu, konačno uvodeći pitanja invalidnosti u glavne društvene tokove kroz sve oblasti politike.

Plan obezbeđuje sveobuhvatan okvir specifičnih preporuka dovoljno fleksibilnih da se prilagode kako bi ispunile uslove specifične za određenu zemlju. Stoga je uzeto u obzir poštovanje geografske, ekonomske, kulturne i socijalne različitosti država članica, a prepoznaju se i procesi tranzicije koji su u toku u raznim državama članicama. Ovaj plan

treba da služi kao praktični instrument, mapa, za kreatore politike kako bi mogli da razvijaju i sprovode odgovarajuće strategije fokusirane na ključne prioritete.

Pomoći će onim državama koje treba da naprave prvi nacionalni Akcioni plan za integraciju svojih građana sa invaliditetom, kao i državama koje su već napravile takva dokumenta i planove da dalje razviju pomenuta dokumenta.

Pomoći će državama članicama da promovišu aktivnu politiku koja zabranjuje diskriminaciju i promoviše pravo na jednake mogućnosti sa efikasnim sredstvima pravne zaštite ukoliko su ova prava prekršena.

Akcioni plan podstiče države članice da reaguju na potrebe osoba sa invaliditetom tako što će obezbeđivati kvalitetne i inovativne službe i konsolidovati mere koje već postoje.

Obezbeđuje koristan izvor inspiracije za privatna preduzeća, nevladine organizacije i druge međunarodne organizacije.

Konačno i najvažnije, Akcioni plan promoviše fundamentalni koncept da osobe sa invaliditetom i njihove predstavnike treba konsultovati kao ključne aktere u procesima donošenja odluka koje utiču na njihov život, od dizajniranja nacionalne politike do ličnijih tema.

Sprovođenje Akcionog plana će biti redovno procenjivano kako bi se identifikovao napredak i razmenile informacije o primerima dobre prakse. To će zahtevati efektivne i ostvarljive mehanizme za nadgledanje napretka i procenjivanje ishoda na nacionalnom nivou.

2.6. *Struktura i sadržaj*

Akcioni plan je širokog obima i obuhvata sve ključne oblasti u životu osoba sa invaliditetom; na primer, stanovanje, obrazovanje, zapošljavanje, pokretljivost i podizanje svesti. Ove ključne oblasti se reflektuju u akcionim stavkama koje su srž Akcionog plana.

Plan takođe uključuje međusektorske aspekte, kao što su aspekti koji se odnose na žene i devojke sa invaliditetom, decu i mlade osobe sa invaliditetom, stare osobe sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom koje imaju potrebu za visokim stepenom podrške i osobe sa invaliditetom iz manjinskih i migrantskih grupa.

U Akcionom planu, uzeti su u obzir i relevantni postojeći evropski i međunarodni instrumenti, sporazumi, planove i razvoj u vezi sa nacrtom Međunarodne Konvencije Ujedinjenih Nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

Fundamentalni principi koji vode Akcioni plan uključuju nediskriminaciju, jednake mogućnosti, samostalnost i puno učešće osoba sa invaliditetom.

Ključni elementi Akcionog plana su izuzetno bitni i fundamentalni principi, ključne akcione stavke, međusektorski aspekti, mehanizmi za sprovođenje i kontrolu i proces sprovođenja po fazama. Struktura Akcionog plana je urađena u skladu sa tim.

Akcioni plan ne sadrži definiciju invalidnosti. Komitet se složio da je ovo pitanje samih država članica i njihove nacionalne politike.

Slično tome, Akcioni plan ne sadrži specifičnu akcionu stavku na temu prevencije. Ovo je tema važna za osobe sa invaliditetom, osobe bez invaliditeta i vlade pošto invalidnost utiče na pojedinca, njegovu/njenu porodicu i društvo uopšte. Zajedno sa Međunarodnom klasifikacijom funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja (ICF) Svetske Zdravstvene Organizacije (WHO), ovaj Akcioni plan se, kao celina, bavi prevencijom razvoja ograničavanja aktivnosti i ograničenja u učešću. Stoga ovaj Akcioni plan priznaje ICF i podržace države članice da ovaj dokument iskoriste kao standardni okvir.

Komitet je smatrao da tekućim razvojem medicinskog lečenja, naprecima u ranoj detekciji invaliditeta i unapređenjem dokumenata koji se bave javnim zdravstvom, treba da se bave relevantni komiteti u okviru Saveta Evrope.

Akcioni plan priznaje princip da društvo ima dužnost prema svim građanima da obezbedi da se posledice invalidnosti svedu na minimum kroz pružanje aktivne podrške zdravom životu, bezbednijem okruženju i zajednicama koje pružaju podršku. Ovim pitanjima se bave različite akcione stavke, ali posebno one koje se odnose na zdravstvenu zaštitu i rehabilitaciju.

2.7. *Fundamentalni principi*

Fundamentalni principi koji vode Akcioni plan su:

- nediskriminacija;
- jednake mogućnosti;
- puno učešće u društvu svih osoba sa invaliditetom;
- poštovanje različitosti i prihvatanje invalidnosti kao dela ljudske raznolikosti;
- dostojanstvo i individualna autonomija uključujući slobodu samostalnog donošenja odluka;
- jednakost između žena i muškaraca;
- učešće osoba sa invaliditetom u svim odlukama koje utiču na njihov život, kako individualnom tako i na nivou društva kroz svoje reprezentativne organizacije.

2.8. *Procedura*

Proces pravljenja nacrtu Akcionog plana je započet na 26. sesiji Komiteta za rehabilitaciju i integraciju osoba sa invaliditetom (Delimični sporazum) (CD-P-RR) u

oktobru 2003. godine. Kako bi ovaj proces bio omogućen, osnovana je radna grupa za izradu Akcionog plana, kojoj je mandat dao CD-P-RR i kojoj je pomagala *ad hoc* grupa za nacrt.

Akcioni plan se zalaže za ulogu nevladinih organizacija osoba sa invaliditetom kao izvora stručnog znanja i vidi ih kao kompetentne partnere u razvoju politike. Stoga je Evropski forum za prava osoba sa invaliditetom, koji predstavlja organizacije osoba sa invaliditetom, odigrao značajnu i aktivnu ulogu u izradi Akcionog plana Saveta Evrope za osobe sa invaliditetom.

Kako bi se obezbedila veća svest i sprovođenje Akcionog plana, konsultovana su sva tela i komiteti Saveta Evrope.

3. Ključne akcione stavke

Akcioni plan predstavlja opis specifičnih akcija u širokom spektru političkih oblasti, koje, u kombinaciji, mogu da obezbede sveobuhvatan okvir za razvijanje i unapređivanje nacionalnih dokumenata i strategija za osobe sa invaliditetom, kao i opštih dokumenata sa namerom da se promoviše puno učešće osoba sa invaliditetom u društvu.

Akcione stavke se nadograđuju na Ministarsku deklaraciju iz Malage o osobama sa invaliditetom „Napredujući prema punom učešću kao građana“ (usvojenoj na drugoj Evropskoj konferenciji ministara odgovornih za dokumenta o integraciji osoba sa invaliditetom, Malaga, Španija, maj 2003. godina), na Preporuku Br. R (92) 6 Saveta Evrope o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom i o druge dokumente usvajane na evropskom nivou.

Svaka akciona stavka predstavlja ključne ciljeve i specifične akcije koje države članice treba da implementiraju, pod sledećim naslovima:

- Br. 1: Učešće u političkom i javnom životu
- Br. 2: Učešće u kulturnom životu
- Br. 3: Informacije i komunikacija
- Br.4: Obrazovanje
- Br. 5: Zapošljavanje, profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i obuka
- Br. 6: Građeno okruženje
- Br. 7: Prevoz
- Br. 8: Život u zajednici
- Br. 9: Zdravstvena zaštita
- Br. 10: Rehabilitacija
- Br. 11: Socijalna zaštita
- Br. 12: Pravna zaštita
- Br. 13: Zaštita od nasilja i zloupotrebe
- Br. 14: Istraživanje i razvoj i
- Br. 15: Podizanje svesti

3.1. Akciona stavka br. 1: Učešće u političkom i javnom životu

3.1.1. Uvod

Učešće svih građana u političkom i javnom životu i demokratskom procesu od suštinskog je značaja za razvoj demokratskih društava. Društvo treba da odražava različitost svojih građana i da ima koristi od njihovih različitih iskustava i znanja. Stoga je važno da osobe sa invaliditetom mogu da uživaju svoje pravo glasa i da učestvuju u takvim aktivnostima.

Treba se potruditi da se stvori okruženje u kome se osobe sa invaliditetom podstiču i u kome mogu da učestvuju u politici na lokalnim, regionalnim, nacionalnim i međunarodnim nivoima. Ovo se jedino može postići ako su stvoreni uslovi da svako može da uživa svoja politička prava.

Primećeno je da žene i mlade osobe sa invaliditetom uopšte čine mali deo onih koji se nalaze na predstavničkim funkcijama. Bitno je da se one ohrabre da učestvuju i da se uključe u reprezentativne grupe.

3.1.2. Ciljevi

- i. Aktivno promovisati okruženje u kome osobe sa invaliditetom mogu da učestvuju na osnovu jednakosti u političkim strankama i građanskom društvu;
- ii. povećati učešće osoba sa invaliditetom u političkom i javnom životu na svim nivoima, lokalnom, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom, kako bi se u potpunosti predstavila raznolika priroda društva;
- iii. raditi na podsticanju žena i mladih osoba sa invaliditetom, kao i onih kojima treba visok stepen podrške, da učestvuju u političkoj areni na svim nivoima;
- iv. obezbediti da osobe sa invaliditetom i njihove reprezentativne organizacije budu konsultovane i imaju ulogu u određivanju politike za osobe sa invaliditetom.

3.1.3. Specifične akcije država članica

- i. Obezbediti da su glasačka procedura i objekti u kojima se glasa odgovarajući i pristupačni osobama sa invaliditetom, tako da one mogu da uživaju svoja demokratska prava, i dozvoliti, gde je neophodno, asistenciju pri glasanju;
- ii. zaštititi pravo osoba sa invaliditetom da tajno glasaju i, gde je neophodno, na njihov zahtev, dozvoliti asistenciju osobe po sopstvenom izboru pri glasanju;

- iii. obezbediti da nijednoj osobi sa invaliditetom ne bude, na osnovu invalidnosti, uskraćeno pravo da glasa ili da se kandiduje na izborima;
- iv. obezbediti da informacije o izborima budu dostupne i pristupačne u svim neophodnim alternativnim formatima i lake za razumevanje;
- v. podstaći političke partije i druge građansko-društvene organizacije da obezbede informacije o sebi i organizuju svoje javne sastanke na pristupačan način;
- vi. podstaći osobe sa invaliditetom, posebno žene i mlade osobe, da osnuju i da se pridruže reprezentativnim organizacijama osoba sa invaliditetom na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou radi pružanja svog doprinosa i uticaja na politiku na svim nivoima;
- vii. podstaći konsultaciju sa osobama sa invaliditetom i njihovim organizacijama na jednakoj osnovi sa ostalima u demokratskom procesu donošenja odluka;
- viii. sprovesti relevantne odredbe iz sledećih preporuka: Rec(2001) 19 Komiteta ministara državama članicama o učešću građana u lokalnom javnom životu, Rec(2003) 3 Komiteta ministara državama članicama o izbalansiranom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom donošenju odluka, Rec(2004) 11 o pravnim, operativnim i tehničkim standardima elektronskog glasanja i Rec(2004) 15 o upotrebi elektronskih sredstava u javnoj upravi.

3.2. Akciona stavka br. 2: Učešće u kulturnom životu

3.2.1. Uvod

Pravo osoba sa invaliditetom kao pojedinaca da budu potpuno integrisane u društvo zavisi od toga da oni mogu da učestvuju u kulturnom životu tog društva. Ako će osobe sa invaliditetom ostati ili postati samostalne, moraju imati koliko je to moguće kompletan život, biti u interakciji sa drugim članovima društva, bilo da su oni osobe sa ili bez invaliditeta. One imaju pravo da učestvuju u kulturi, odmoru, sportu i turizmu.

Savet Evrope i njegove države članice dužne su da uzmu u obzir prava osoba sa invaliditetom kada formulišu i sprovode svoju kulturnu politiku. Zajedničke akcije treba da promene mogućnosti i kvalitet života osoba sa invaliditetom kroz pristup i uključenost u umetnost i socijalni život.

Nema jednostavnog puta za postizanje ovog cilja. Različita sredstva se mogu koristiti, ali na kraju će biti neophodno da na snagu stupi specifična zakonska regulativa. Ovo bi trebalo da odražava koncept „razumnog prilagođavanja“ posebno u kontekstu pristupa starijim zgradama ili istorijskim spomenicima i kancelarijama manjih privatnih preduzeća. Takođe će biti neophodno i da se različitost društva potpuno reflektuje kroz elektronske medije.

3.2.2. Ciljevi

- i. Preduzeti odgovarajuće mere da se obezbedi da osobe sa invaliditetom imaju pristup lokalnom, regionalnom i nacionalnom kulturnom životu;
- ii. obezbediti da osobe sa invaliditetom mogu da učestvuju u kulturnim, turističkim, rekreativnim, sportskim, religioznim i društvenim aktivnostima, i kao posmatrači i kao učesnici;
- iii. raditi na tome da osobe sa invaliditetom mogu da razviju i iskoriste svoje kreativne, atletske, umetničke, religiozne i intelektualne potencijale u svoju sopstvenu korist i korist zajednica u kojima žive.

3.2.3. Specifične akcije država članica

- i. Podstaći institucije i relevantna tela na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou da učine literaturu i druge materijale sa informacijama iz kulture pristupačnim osobama sa invaliditetom, iskoristivši do maksimuma elektronsku tehnologiju i koristivši jednostavne i razumljive reči;
- ii. pozvati javne institucije i podstaći privatne institucije, relevantna tela i pružaoce usluga da aktivno angažuju sve osobe sa invaliditetom u kulturnim, turističkim, sportskim, regionalnim i intelektualnim aktivnostima;
- iii. podstaći javnu industriju za emitovanje radio i televizijskih programa, kao i srodne kreativne industrije da obezbede da osobe sa invaliditetom imaju pristup ovim programima, kao i filmovima, pozorišnim predstavama i drugim aktivnostima koje su vezi sa umetnošću, u pristupačnim formatima koji mogu uključiti titlovanje, tekstualni opis, audio snimak i znakovni jezik;
- iv. pozvati nacionalnu industriju za emitovanje radio i televizijskih programa i srodne kreativne industrije da objave akcione planove za povećanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom kako „ispred kamere/mikrofona tako i iza“;
- v. podstaći institucije i relevantna tela koja se bave kulturom, sportom, odmorom i turizmom da organizuju redovne treninge o podizanju svesti o osobama sa invaliditetom za svoje osoblje kao deo opštih aktivnosti sa osobljem;
- vi. omogućiti osobama sa invaliditetom da imaju pristup kulturnim, sportskim, turističkim aktivnostima, na primer, podstičući pružaoce usluga da učine svoje kancelarije i usluge pristupačnim uz pomoć bilo kojih sredstava koja su neophodna;
- vii. preduzeti odgovarajuće korake da bi se:

- obezbedilo da zakoni koji štite intelektualnu svojinu ne sadrže nerazumne ili diskriminatorne barijere za pristup osoba sa invaliditetom kulturnim materijalima, poštujući u isto vreme odredbe međunarodnog zakona;
- obezbedilo da osobe sa invaliditetom mogu dobiti status umetnika i profitirati od svojih umetničkih kreacija i aktivnosti;

viii. podstaći osobe sa invaliditetom da učestvuju u aktivnostima bilo da su one namenjene osobama sa ili bez invaliditeta;

ix. obezbediti da sportske i kulturne aktivnosti budu sastavni deo obrazovnih programa za decu sa invaliditetom, prepoznajući ulogu takvih aktivnosti u poboljšanju socijalnih veština.

3.3. Akciona stavka br. 3: Informacije i komunikacije

3.3.1. Uvod

Pristup informacijama i komunikacijama je ključni aspekt učešća u društvu. Ako će osobe sa invaliditetom uživati svoja prava aktivno, učestvovati i donositi odluke o svojim životima, od ključnog je značaja da mogu da pristupe informacijama kroz adekvatne komunikacijske sisteme. Ipak, za mnoge osobe sa invaliditetom, informacije i komunikacije su i dalje umnogome nepristupačni.

Tekući razvoj u informacijama i komunikacijama menja način na koji građani kontaktiraju jedni sa drugima, obavljaju posao, pristupaju uslugama i informacijama i, uopšte, komuniciraju. Tehnološki napreci uključuju Internet, sredstva elektronska komunikacije, video-telefone itd. Važno je da svi građani imaju koristi od takvih tehnoloških napredaka i da nijedna grupa ne bude isključena, posebno osobe sa invaliditetom.

Javna tela imaju posebnu dužnost da obezbede da njihove informacije budu pristupačne u različitim formatima koji odgovaraju različitim potrebama osoba sa invaliditetom. Takva tela takođe treba da budu modeli najbolje prakse za privatni sektor i sve one koji pružaju usluge osobama sa invaliditetom, koje takođe treba podsticati da te prakse usvoje.

Komunikacijski sistemi moraju takođe biti pristupačni osobama sa invaliditetom. Već postoje dobri primeri sistema koji se mogu upotrebiti, kao što su telefonski sistem ili tekstualni ili video sistemi za komunikaciju.

Osobe sa invaliditetom treba konsultovati oko razvoja standarda i dizajna novih komunikacijskih i informacionih sistema.

Ako ćemo imati zaista inkluzivno društvo, osobe sa invaliditetom moraju biti u mogućnosti da koriste informacione i komunikacijske sistema zajedno sa svima ostalima.

3.3.2. *Ciljevi*

- i. Preduzeti odgovarajuće mere kako bi se obezbedilo da osobe sa invaliditetom mogu da traže, prime i podele informacije na osnovu jednakosti sa ostalim članovima društva;
- ii. iskoristiti nove tehnologije u najboljoj mogućoj meri u cilju povećanja samostalnosti i interakcije osoba sa invaliditetom u svim sferama života.

3.3.3. *Specifične akcije država članica*

- i. Tražiti da se za osobe sa invaliditetom obezbede zvanične informacije u pristupačnim formatima i tehnologijama, priznajući potrebe koje proističu iz različitih oštećenja (na primer, Brajevo pismo, audio-kasete ili lako čitljive verzije);
- ii. organizovati obuku i druge akcije kako bi se podstakle osobe sa invaliditetom da upotrebljavaju informacione i komunikacijske tehnologije;
- iii. obezbediti da sav materijal za učenje putem interneta bude pristupačan osobama sa invaliditetom u skladu sa postojećim standardima o pristupačnosti;
- iv. priznati osobama sa invaliditetom pravo na korišćenje znakovnog jezika, Brajevog pisma i alternativnih sredstava i načina komunikacije (uključujući i usluge zastupanja), i tražiti upotrebu istih, u meri u kojoj je moguće, u zvaničnoj interakciji. Na sopstveni zahtev, na sastancima i konferencijama, osobi može biti omogućeno da sažme sadržaj jednostavnim rečima;
- v. učiniti komunikacijske sisteme što je moguće pristupačnijim za osobe sa invaliditetom kroz nove tehnologije, kao što je tekstualna komunikacija;
- vi. obezbediti da javne vlasti i druga javna tela učine svoje informacije i komunikacije pristupačnim osobama sa invaliditetom, uključujući vebsajtove u skladu sa aktuelnim međunarodnim smernicama za pristupačnost;
- vii. podstaći sva privatna tela, posebno ona koja se finansiraju iz budžeta, da učine svoje informacije i komunikacije pristupačnim osobama sa invaliditetom;
- viii. podstaći razvoj, proizvodnju i distribuciju priuštivih tehnologija u informisanju i komunikacijama tehnologija;
- ix. promovisati usklađivanje sa principima univerzalnog dizajna kada su u pitanju svi novi informacioni i tehnološki proizvodi
- x. sprovesti Rezoluciju ResAP(2001)3 „Prema punom građanskom učešću osoba sa invaliditetom kroz inkluzivne nove tehnologije“.

3.4. Akciona stavka br. 4: Obrazovanje

3.4.1. Uvod

Obrazovanje je osnovni faktor u obezbeđivanju socijalne inkluzije i samostalnosti za sve ljude, uključujući i one sa invaliditetom. Socijalni uticaji koji na primer dolaze od porodice i prijatelja takođe imaju svoj doprinos, ali u slučaju ove akcione stavke obrazovanje će pokriti sve faze života, uključujući predškolsko, osnovno, srednje obrazovanje i profesionalnu obuku, kao i učenje tokom celog života. Kreiranje mogućnosti da osobe sa invaliditetom učestvuju u redovnom školovanju nije značajno samo za osobe sa invaliditetom, već će doprineti i načinu na koji osobe bez invaliditeta shvataju ljudsku različitost. Većina obrazovnih sistema obezbeđuje pristup redovnom obrazovanju i specijalne obrazovne strukture za osobe sa invaliditetom, gde je to primereno. Redovne i specijalizovane strukture treba podsticati da zajedno funkcionišu kako bi se pružila podrška osobama sa invaliditetom u njihovim lokalnim zajednicama, ali ovo treba biti u skladu sa ciljem pune inkluzije.

3.4.2. Ciljevi

- i. Obezbediti da sve osobe, bez obzira na prirodu i stepen oštećenja, imaju pun pristup obrazovanju i razvijaju svoju ličnost, talente, kreativnost i intelektualne i fizičke sposobnosti do svojih punih potencijala;
- ii. obezbediti da osobe sa invaliditetom imaju mogućnost da traže mesto u redovnom opštem obrazovanju kroz pružanje podsticaja relevantnim vlastima da razvijaju mere za obezbeđivanje pristupa obrazovanju kako bi se zadovoljile potrebe populacije sa invaliditetom;
- iii. podržavati i promovisati učenje tokom celog života kod osoba sa invaliditetom svih dobi i omogućiti efikasan i uspešan prelaz između svih faza njihovog obrazovanja i između obrazovanja i zapošljavanja;
- iv. podsticati na svim nivoima obrazovnog sistema, uključujući svu decu od najmlađeg uzrasta, stav poštovanja prava osoba sa invaliditetom.

3.4.3. Specifične akcije država članica

- i. Promovisati pravnu regulativu, dokumenta i planove za sprečavanje diskriminacije dece, mladih osoba i odraslih osoba sa invaliditetom u pristupu svim fazama obrazovanja od ranog uzrasta do odraslog doba i pritom konsultovati korisnike sa invaliditetom, roditelje i staratelje, volonterske organizacije i druga relevantna stručna tela, ukoliko je to primereno;

- ii. ohrabrivati i podržavati razvoj jedinstvenog obrazovnog sistema, uključujući pružanje obrazovanja kroz redovne i specijalizovane obrazovne strukture, što promoviše razmenu stručnosti i veću inkluziju dece, mladih osoba i odraslih osoba sa invaliditetom u zajednicu;
- iii. omogućiti ranu, odgovarajuću procenu specijalnih potreba dece, mladih osoba i odraslih osoba sa invaliditetom kada je u pitanju obrazovanje, kako bi se uticalo na planiranje i sprovođenje mera da bi im se obezbedio pristup obrazovanju;
- iv. nadgledati sprovođenje individualnih obrazovnih planova i olakšati koordinisani pristup obrazovanju tokom čitavog toka obrazovanja koji će usmeravati korisnike ka zapošljavanju;
- v. obezbediti osobama sa invaliditetom, uključujući decu, da dobiju neophodnu podršku, u okviru redovnog obrazovnog sistema, omogućiti njihovo uspešno obrazovanje. U izuzetnim slučajevima, kada se na osnovu stručne procene utvrdi da specijalne obrazovne potrebe osobe sa invaliditetom nisu zadovoljene u okviru redovnog obrazovnog sistema, države članice će obezbediti efektivne alternativne mere za podršku u skladu sa ciljem pune inkluzije. Sve specijalne i opšte strukture za pružanje obrazovnih usluga treba da podstiču prelaz na redovno obrazovanje i da odražavaju iste ciljeve i standarde;
- vi. podsticati razvoj početnih i kontinuiranih treninga za sve profesionalce i osoblje koje radi u svim fazama obrazovanja kako bi se razvila svest o osobama sa invaliditetom i podstakla upotreba odgovarajućih obrazovnih tehnika i materijala u cilju pružanja podrške učenicima i studentima sa invaliditetom, gde je to primereno;
- vii. obezbediti da sav obrazovni materijal i planovi koji se nabavljaju preko redovnog obrazovnog sistema budu pristupačni osobama sa invaliditetom;
- viii. uključiti u školski obrazovni plan i program građanskog vaspitanja predmete koji osobe sa invaliditetom prikazuju kao ljude koji imaju ista prava kao svi ostali građani;
- ix. obezbediti da svest o osobama sa invaliditetom bude ključni deo obrazovnih programa u redovnim školama i institucijama;
- x. preduzeti korake da mesta za obrazovanje i obuku budu pristupačna za osobe sa invaliditetom, uključujući obezbeđivanje personalne podrške i razumnih prilagođavanja (uključujući opremu) kako bi se zadovoljile njihove potrebe;
- xi. osigurati da roditelji dece sa invaliditetom budu aktivni partneri u procesu razvoja individualizovanih obrazovnih planova za njihovu decu;
- xii. omogućiti pristup neformalnom obrazovanju, dozvoljavajući mladim osobama sa invaliditetom da razviju neophodne veštine koji se inače ne mogu steći kroz formalno obrazovanje;

xiii. uzeti u razmatranje, gde je primereno, potpisivanje i ratifikovanje (revidirane) Evropske socijalne povelje (ETS br. 163), posebno Člana 15.

3.5. Akciona stavka br. 5: Zapošljavanje, profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i obuka

3.5.1. Uvod

Zapošljavanje je ključni element za socijalnu inkluziju i ekonomsku samostalnost svih građana koji su u radnoj dobi. U poređenju sa osobama bez invaliditeta, stope zaposlenosti i aktivnosti osoba sa invaliditetom su veoma niske. Politika za poboljšanje stope aktivnosti treba da budu raznovrsna – prema potencijalu osoba sa invaliditetom za zapošljavanje – i sveobuhvatna, kako bi se radilo na uklanjanju svih vrsta barijera za učešće u radnoj snazi. Unapređenje situacije pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom ne bi donelo koristi samo osobama sa invaliditetom, već i poslodavcima i društvu kao celini.

Profesionalna orijentacija i asistencija u pronalaženju posla igraju značajnu ulogu u pomaganju osobama da identifikuju aktivnosti koje im najviše odgovaraju kako bi se na taj način usmerile ka odgovarajućoj budućoj obuci i budućem zaposlenju. Od izuzetne je važnosti da osobe sa invaliditetom imaju pristup procenama, profesionalnoj orijentaciji i obuci kako bi mogli da ostvare svoj potencijal.

Ova akciona stavka teži da postavi temelj za veće učešće osoba sa invaliditetom u zapošljavanju, da obezbedi izbor u odabiru karijere i da postavi temelje kroz strukture i podršku kako bi obezbedili prave izbore. Sve mere se odnose na javne, kao i na privatne poslodavce.

Socijalna preduzeća (na primer, socijalne kompanije, socijalne zadruge) kao deo otvorenog tržišta ili zaštitnih radionica mogu doprineti zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

3.5.2. Ciljevi

- i. Promovisati zapošljavanje osoba sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada, kombinujući anti-diskriminatorne mere i mere pozitivnih akcija kako bi osobama sa invaliditetom bile obezbeđene jednake mogućnosti;
- ii. baviti se suzbijanjem diskriminacije i promovisati učešće osoba sa invaliditetom u službama koje se bave radnom procenom, smernicama, obukom i zapošljavanjem.

3.5.3. Specifične akcije država članica

- i. Uvesti pitanja koja se tiču zapošljavanja osoba sa invaliditetom u opšta dokumenta o zapošljavanju;

- ii. obezbediti da osobe sa invaliditetom imaju pristup objektivnoj i individualnoj proceni koja:
 - identifikuje njihove opcije koje se tiču potencijalnih zanimanja;
 - pomera naglasak sa procene nesposobnosti na procenu sposobnosti i povezuje ih sa specifičnim zahtevima određenog posla;
 - obezbeđuje osnovu za njihov program za profesionalnu rehabilitaciju;
 - pomaže im da nađu odgovarajuće radno mesto ili se ponovo zaposle;
- iii. obezbediti da osobe sa invaliditetom imaju pristup službama za profesionalno usmeravanje, obuku i zapošljavanje, na najvišem mogućem kvalifikacionom nivou, uz pružanje razumnih prilagođavanja tamo gde je to neophodno;
- iv. obezbediti zaštitu od diskriminacije u svim fazama zapošljavanja, uključujući selekciju i odabir, kao i sve mere koje se odnose na napredovanje u karijeri;
- v. podsticati poslodavce da zapošljavaju osobe sa invaliditetom kroz:
 - primenu procedura za odabir (na primer, reklamiranje, intervju, procena, selekcija) koje obezbeđuju da mogućnosti za zapošljavanje budu stvarno dostupne osobama sa invaliditetom;
 - razumna prilagođavanja radnog mesta ili radnih uslova, uključujući telekomunikaciju, skraćeno radno vreme i rad od kuće, kako bi se zadovoljili specijalni zahtevi zaposlenih sa invaliditetom;
 - podizanje svesti o osobama sa invaliditetom kod menadžmenta i osoblja kroz relevantne treninge;
- vi. obezbediti da opšti programi za samo-zapošljavanje budu pristupačni i pružaju podršku osobama sa invaliditetom;
- vii. obezbediti da mere podrške, kao što je zapošljavanje u zaštitnim radionicama ili uz podršku, funkcionišu za one osobe čije potrebe se ne mogu zadovoljiti bez personalne podrške na otvorenom tržištu rada;
- viii. podsticati osobe sa invaliditetom da pređu sa zapošljavanja u zaštitnim radionicama i uz podršku na otvoreno zapošljavanje;
- ix. ukloniti sve elemente koji ne podstiču na zapošljavanje iz sistema invalidskih beneficija i podsticati korisnike da rade kada mogu;
- x. uzeti u obzir potrebe žena sa invaliditetom pri kreiranju programa i dokumenata koji se odnose na jednake mogućnosti žena u zapošljavanju, uključujući brigu o deci;
- xi. obezbediti zaposlenima sa invaliditetom da imaju ista prava kao i ostali zaposleni koja se odnose na konsultacije o uslovima zapošljavanja i članstva i aktivnog učešća u sindikatima;

- xii. obezbediti efektivne mere radi podsticanja zapošljavanja osoba sa invaliditetom;
- xiii. obezbediti da pravna regulativa i odredbe iz oblasti zdravstva i bezbednosti uključuju potrebe osoba sa invaliditetom i da ih ne diskriminišu;
- xiv. promovisati mere, uključujući uređivanje pravne i integrativne regulative, koje obezbeđuju da osobe sa invaliditetom koje steknu invaliditet dok su bile zaposlene ostanu na tržištu rada;
- xv. obezbediti da mlade osobe, posebno, mogu imati koristi od pripravničkog rada i obuke kako bi stekli veštine i informacije o praksi pri zapošljavanju;
- xvi. razmotriti, gde je primereno, potpisivanje i ratifikaciju (revidirane) Evropske socijalne povelje (ETS br. 163), posebno Član 15;
- xvii. sprovesti Rezoluciju ResAP(95)3 Povelje o profesionalnoj proceni osoba sa invaliditetom.

3.6. Akciona stavka br. 6: Građeno okruženje

3.6.1. Uvod

Opšti cilj je kreiranje društva za sve. Pristupačno okruženje ima ključnu ulogu u kreiranju inkluzivnijeg društva u kome osobe sa invaliditetom mogu da učestvuju u svakodnevnom životu. Postojeće barijere u građenom okruženju ometaju ili sprečavaju osobe sa invaliditetom da učestvuju u društvu i uživaju svoja fundamentalna prava. Od pristupačnog okruženja za osobe sa invaliditetom, nezavisno od vrste invalidnosti, dodatne koristi bi imali svi članovi društva. Ovo zahteva razumevanje postojećih barijera, uključujući stavove i fizičke barijere, i obavezu da se iste uklone kroz pozitivne akcije i druge mere. Rezolucija ResAP(2001)1 Univerzalnog Dizajna promoviše uvođenje principa Univerzalnog Dizajna u programe svih zanimanja koja se bave građanim okruženjem, uključujući arhitekte, inženjere, urbaniste i sve druge relevantne profesije i zanimanja koji rade na ili sa građanim okruženjem. Takođe ima za cilj da pojednostavi život svakome učinivši građeno okruženje pristupačnijim, lakšim za korišćenje i razumevanje.

3.6.2. Ciljevi

Postepeno učiniti okruženje pristupačnim za osobe sa invaliditetom primenjujući principe Univerzalnog Dizajna i tako izbeći stvaranje novih barijera.

3.6.3. Specifične akcije država članica

- i. Obezbediti da politike u svim relevantnim oblastima uključuju opšti cilj stvaranja građanog okruženja bez barijera;

- ii. razviti smernice i standarde, i ako je neophodno pravnu regulativu, radi promovisanja da javne zgrade i javni enterijeri, kao i spoljne površine, budu pristupačne i da ih mogu koristiti osobe sa invaliditetom, uzimajući u obzir specifičnu prirodu istorijskih zgrada;
- iii. omogućiti da univerziteti i institucije odgovorne za obuku za sva zanimanja koja se bave građenim okruženjem (kao što su arhitektae i urbanisti, stručnjaci u građevinskom sektoru, čuvari kulturne baštine i stručnjaci za kulturni turizam) promovišu principe Univerzalnog Dizajna kroz programe za početne i dalje treninge i kroz ostala odgovarajuća sredstva;
- iv. promovisati korišćenje asistivne opreme i tehnoloških inovacija radi unapređenja pristupačnosti građenog okruženja i pružiti osobama sa invaliditetom jednake mogućnosti da učestvuju u životu zajednice. Takvu praksu treba primenjivati na nove građevine i postepeno proširivati na postojeće zgrade;
- v. podržati osnivanje, nominaciju i održavanje centara koji promovišu koncept Univerzalnog Dizajna;
- vi. osigurati da se prilikom kreiranja procedura za hitne slučajeve i evakuaciju posebna pažnja obraća na bezbednost osoba sa invaliditetom;
- vii. obezbediti da pristup zgradama i javnim površinama nije zabranjen asistivnim životinjama koje prate osobe sa invaliditetom;
- viii. sprovesti Rezoluciju ResAP(2001)1 o uvođenju principa Univerzalnog Dizajna u programe svih zanimanja koja se bave građenim okruženjem.

3.7. Akciona stavka br. 7: Prevoz

3.7.1. Uvod

Razvoj i sprovođenje planova za pristupačan prevoz na svim nivoima može rezultirati znatnim unapređenjem kvaliteta života mnogih osoba sa invaliditetom i može biti preduslov za postizanje jednakih mogućnosti, samostalnog života i aktivnog učešća u društvenom i kulturnom životu zajednice, kao i u zapošljavanju.

Mnoge države članice su već svesne ili učestvuju u razvoju kroz Evropsku konferenciju ministara za transport (ECMT), a principi i akcije koje se promovišu kroz taj forum mogu usmeravati napredak koji će država članica postići u sprovođenju ovog Akcionog plana o osobama sa invaliditetom. Od pristupačnih službi za prevoz koje će predstavljati rezultat pomenutih aktivnosti korist će imati i drugi korisnici prevoza, uključujući stare osobe i roditelje sa malom decom.

Kako bi se osobama sa invaliditetom obezbedila da mogu da koriste javni prevoz, od ključnog je značaja da ceo lanac prevoza bude pristupačan.

3.7.2. *Ciljevi*

- i. Povećati učešće osoba sa invaliditetom u društvu kroz sprovođenje strategija za pristupačan prevoz;
- ii. obezbediti da strategije o pristupačnom prevozu budu sprovedene uzimajući u obzir potrebe osoba sa različitim vrstama oštećenja i invaliditeta;
- iii. promovisati pristupačnost postojećih službi za putnički prevoz za sve osobe sa invaliditetom i obezbediti da sve nove službe za prevoz i nova infrastruktura budu pristupačni;
- iv. promovisati sprovođenje principa Univerzalnog Dizajna u sektoru prevoza.

3.7.3. *Specifične akcije država članica*

- i. Uzeti u obzir preporuke, izveštaje i smernice koje su razvila i oko kojih su se složila međunarodna tela, posebno one koje se odnose na razvoj standarda, smernica, strategija i, ako je to primereno, pravne regulative, kako bi se obezbedila pristupačnost službi za prevoz i infrastruktura, uključujući građeno okruženje;
- ii. pratiti i vršiti procenu sprovođenja dokumenata koji uređuju oblast pristupačnog prevoza;
- iii. obezbediti da operateri za javni prevoz imaju obavezne treninge o podizanju svesti o osobama sa invaliditetom kao deo standardnih kurseva za osobe koje rade na uslugama prevoza;
- iv. promovisati uvođenje i usvajanje nacionalnih smernica za obezbeđivanje pristupačnog prevoza koje će koristiti i javni i privatni prevoznici operateri;
- v. stvoriti procedure za saradnju i konsultaciju sa relevantnim ključnim akterima, uključujući posebno relevantne vladine agencije, pružaoce usluga i interesne grupe osoba sa invaliditetom, kako bi se unapredio razvoj politike i planova koji se odnose na obezbeđivanje pristupačnog prevoza;
- vi. promovisati i podstaći privatne operatere službi za prevoz da obezbede pristupačne usluge;
- vii. obezbediti da informacije o službama javnog prevoza budu pristupačne, koliko je to moguće, kroz različite formate i različite komunikacijske sisteme koji zadovoljavaju osobe sa invaliditetom;

- viii. podsticati dizajniranje inovativnih programa koji podstiču osobe sa invaliditetom koje imaju poteškoća da koriste javni prevoz, da koriste sopstveni privatni prevoz;
- ix. obezbediti se u sredstva i infrastrukturu javnog prevoza primaju asistivne životinje (na primer, psi vodiči) koje prate osobe sa invaliditetom;
- x. obezbediti parking mesta za osobe sa invaliditetom sa umanjenom pokretljivošću i zaštitu tih mesta;
- xi. priznati specifične zahteve osoba sa invaliditetom pri kreiranju opštih fundamentalnih dokumenata o pravima putnika;
- xii. zaštititi kroz pravnu regulativu osobe sa invaliditetom od diskriminacije pri korišćenju prevoza;
- xiii. obezbediti da bezbednost u saobraćaju i procedure za hitne slučajeve ne stvaraju dodatnu nejednakost za osobe sa invaliditetom.

3.8. Akciona stavka br. 8: Život u zajednici

3.8.1. Uvod

Ova akciona stavka usmerena je na omogućavanje osobama sa invaliditetom da žive što je samostalnije moguće, ohrabrujući ih da donose odluke o tome kako i gde će živeti. Ovo zahteva politiku i strateške planove koji će podržati prelazak iz institucija na život u lokalnoj zajednici sa aranžmanima čiji će se raspon kretati od onih koji podrazumevaju samostalni život do života u malim kućnim zajednicama. Takvi planovi treba da budu fleksibilni, pokrivajući programe koji omogućavaju osobama sa invaliditetom da žive sa svojim porodicama, i da prepoznaju specifične potrebe pojedinaca sa invaliditetom kojima je potreban visok stepen podrške.

Generalno, svakodnevni život jedne porodice se znatno razlikuje u zavisnosti od toga da li ima ili nema dete sa invaliditetom: pratnja i nega, na primer, oduzimaju dosta vremena, posete terapeutima, doktorima, itd. su neophodne, dete treba nadgledati u rekreativnim aktivnostima i pružati mu asistenciju u praktičnim aspektima svakodnevnog života, itd. Važno je da roditelji dece sa invaliditetom imaju pristup odgovarajućoj obuci koja im omogućava da steknu neophodne veštine kako bi vodili što je moguće normalniji život sa svojim detetom sa invaliditetom.

Možda potpuno samostalni život nije mogućnost ili izbor za sve pojedince. U izuzetnim slučajevima, kao alternativu životu u instituciji, treba podsticati smeštaj u malim, kvalitetnim strukturama. U organizovanje samostalnog života treba uključiti osobe sa invaliditetom i njihove reprezentativne organizacije.

Osobe sa invaliditetom koji žive u zajednici imaju različite potrebe koje zahtevaju različite nivoe nege, asistencije i podrške. Transparentni kriterijumi za podobnost i

procedure za individualnu procenu samostalnosti, koje uzimaju u obzir sopstveni izbor, autonomiju i dobrobit osoba sa invaliditetom, promovisaće pravičan pristup službama.

Strateški planovi za samostalni život nisu ograničeni samo na organizaciju mesta stanovanja i funkcionisanja pojedinca u prostoru u kome boravi, već zavise i od pristupačnosti širokog spektra službi, uključujući prevoz. Uspeh takvih planova zahteva uobičajeni pristup planiranju, razvoju i pružanju redovnih usluga namenjenih opštoj populaciji, kako bi obezbedili da ove službe reaguju i na potrebe osoba sa invaliditetom uz paralelnu podršku drugih agencija i ustanova da bi se obezbedio koordinisani pristup.

3.8.2. Ciljevi

- i. Omogućiti osobama sa invaliditetom da planiraju svoje živote i žive što je samostalnije moguće u svojim zajednicama;
- ii. obezbediti širok spektar kvalitetnih službi za podršku na nivou zajednice kako bi se dozvolila sloboda izbora;
- iii. obratiti posebnu pažnju na situaciju porodica koje imaju dete/decu sa invaliditetom i zalagati se za pristup koji obezbeđuje pružanje odgovarajuće obuke ovim roditeljima, kao i na položaj roditelja sa invaliditetom i njihovo učešće u brizi o svojoj deci i obrazovanju te dece.

3.8.3. Specifične akcije država članica

- i. Obezbediti koordinisani pristup pri obezbeđivanju kvalitetnih službi za podršku u okviru zajednice kako bi osobama sa invaliditetom bilo omogućeno da žive u svojim zajednicama i unaprede kvalitet svog života;
- ii. razviti i promovisati dokumenta i strategije o stanovanju koji omogućavaju osobama sa invaliditetom da žive u odgovarajućim stambenim jedinicama u svojoj lokalnoj zajednici;
- iii. pružiti podršku formalnoj i neformalnoj pomoći, omogućavajući osobama sa invaliditetom da žive u svojim domovima;
- iv. priznati status lica koje osobama sa invaliditetom pomažu i asistiraju u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, kroz obezbeđivanje podrške i relevantnih treninga;
- v. detaljno proceniti potrebe porodica kao onih koji pružaju neformalnu negu, posebno porodica koje imaju decu sa invaliditetom ili koje neguju osobe kojima je potreban visok stepen podrške, sa namerom da im se obezbede informacije, treninzi i asistencija, uključujući psihološku podršku, u cilju omogućavanja života u porodici,

obraćajući posebnu pažnju na usklađivanje između privatnog i profesionalnog života i na jednakost polova;

vi. obezbediti kvalitetne službe u zajednici i alternativne modele za stanovanje, koji omogućavaju prelazak sa institucionalnog smeštaja na život u zajednici;

vii. obezbediti da pojedinci mogu da donose informisane odluke uz asistenciju stručne službe za zastupanje, kada je to primereno;

viii. promovisati planove koji će dozvoljavati osobama sa invaliditetom da zapošljavaju personalne asistente po svom izboru;

ix. promovisati komplementarne službe i druge ustanove, na primer, dnevne centre, centre za kraći boravak ili grupe za samoiskazivanje koji nude odgovarajući oblik terapije, kako bi osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama bili pruženi periodi podrške i odmora;

x. obezbediti osobama sa invaliditetom, posebno onima kojima treba visok stepen podrške, podršku dizajniranu prema njihovim potrebama, uključujući zastupanje, kako bi se umanjio rizik o socijalne isključenosti;

xi. sprovesti relevantne odredbe obuhvaćene Preporukom br. R (96) 5 Komiteta ministara državama članicama o usklađivanju rada i porodičnog života.

3.9. Akciona stavka br. 9: Zdravstvena zaštita

3.9.1. Uvod

Osobe sa invaliditetom imaju isto pravo kao i drugi članovi društva na kvalitetne zdravstvene usluge i relevantno lečenje i tehnologije kako bi im bilo obezbeđeno najbolje moguće zdravlje. U nekim slučajevima, osobama sa invaliditetom će biti potrebne specijalne i inovativne zdravstvene usluge radi unapređenja kvaliteta njihovog života. Osobe sa invaliditetom i njihove predstavnike (gde je neophodno) treba konsultovati i potpuno uključiti u proces donošenja odluka kada je u pitanju plan njihove lične zdravstvene zaštite. Ovaj pristup stavlja osobe sa invaliditetom u centar procesa planiranja i kreiranja obezbeđivanja službi i osnažuje pojedince da donose odluke o svom zdravlju.

Pri planiranju i pružanju zdravstvenih usluga, treba uzeti u obzir trend starenja populacije i zdravstvene posledice istog, posebno kada su u pitanju osobe sa invaliditetom. Stoga je neophodno dati prioritet razvoju novih dokumenata i strategija iz oblasti zdravlja.

Zdravstveni stručnjaci u svim državama članicama treba da priznaju socijalni model invalidnosti i model ljudskih prava, a ne da se fokusiraju isključivo na medicinski aspekt invalidnosti.

3.9.2. Ciljevi

- i. Obezbediti da sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na pol, godine i poreklo, prirodu ili stepen oštećenja:
 - uživaju jednak pristup svim zdravstvenim službama;
 - uživaju korist od pristupa dostupnih specijalizovanih službi, kad je primereno;
 - budu uključene što je kompletnije moguće u proces donošenja odluka koje se odnose na plan njihove lične zdravstvene zaštite;
- ii. obezbediti da informacije o zdravstvenom obrazovanju i kampanje o javnom zdravlju obuhvataju potrebe osoba sa invaliditetom.

3.9.3. Specifične akcije država članica

- i. Obezbediti da nijedna osoba sa invaliditetom ne bude diskriminisana u pristupu zdravstvenim službama i medicinskim podacima;
- ii. obezbediti svakoj osobi sa invaliditetom, ili, gde to nije moguće zbog porekla, prirode ili stepena oštećenja, njihovom predstavniku, staratelju ili zastupniku, da budu konsultovani u najvećoj mogućoj meri, pri proceni, dizajnu i sprovođenju plana o ličnoj zdravstvenoj zaštiti, medicinskoj intervenciji i lečenju;
- iii. raditi kako bi se postigla pristupačnost javnih i privatnih zdravstvenih objekata i opreme i obezbediti da službe za zdravstvenu zaštitu, uključujući mentalno zdravlje, službe za psihološku podršku i službe za lečenje pacijenata u instituciji i na terenu, budu opremljene i kompetentne da zadovolje potrebe osoba sa invaliditetom;
- iv. obezbediti da žene sa invaliditetom imaju jednak pristup službama za zdravstvenu negu, uključujući posebno prenatalne, ginekološke savete i lečenje, kao i službe za planiranje porodice;
- v. obezbediti da se u zdravstvenoj zaštiti osoba sa invaliditetom poštuju aspekti karakteristični za pol;
- vi. obezbediti da se preduzmu razumni koraci kako bi se obezbedile sve relevantne informacije u vezi sa potrebama pojedinca i službama koje se tiču zdravstvene zaštite u formatu razumljivom za osobu sa invaliditetom;
- vii. obezbediti da se obaveštavanje o nastanku invalidnosti, bilo da se ona javi pre ili posle rođenja ili posle bolesti ili nesreće, obavi pod uslovima koji garantuju poštovanje te osobe i porodice i koji obezbeđuju jasne, sveobuhvatne informacije i podršku za pojedinca i njegovu ili njenu porodicu;

viii. obezbediti pristup edukaciji o zdravlju i kampanjama o javnom zdravlju kroz, između ostalog, informacije i savete za osobe sa invaliditetom;

ix. vršiti obuku stručnjaka za zdravstvenu zaštitu u cilju podizanja svesti o osobama sa invaliditetom zajedno sa sticanjem znanja i metoda za zadovoljavanje specifičnih potreba osoba sa invaliditetom;

x. prepoznati potrebu za ranom intervencijom i tako preduzeti efektivne mere za detektovanje, dijagnostifikovanje i lečenje oštećenja u ranom stadijumu i razviti efektivne smernice za mere ranog detektovanja i intervencije;

xi. uzeti u razmatranje, gde je primereno, potpisivanje i ratifikovanje revidirane Evropske socijalne povelje, posebno Člana 11.

3.10. Akciona stavka br. 10: Rehabilitacija

3.10.1. Uvod

Preporuka br. R (92) 6 Komiteta ministara o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom prepoznaje da je rehabilitacija osoba sa invaliditetom, zbog ekonomske i socijalne integracije koja se postiže, dužnost zajednice, da garantuje ljudsko dostojanstvo i olakšava poteškoće koje proističu iz društva sa kojim se osobe sa invaliditetom suočavaju i da pružanje rehabilitacije treba da bude među prioritetnim ciljevima svakog društva. Uz poštovanje ove preporuke, koherentna politika za rehabilitaciju osoba sa invaliditetom treba da ima za cilj sprečavanje pogoršanja invalidnosti, olakšavanje njenih posledica, unapređenje autonomije osoba sa invaliditetom kao pojedinaca i obezbeđivanje njihove ekonomske samostalnosti i pune integracije u društvo. Sveobuhvatni rehabilitacioni programi bi trebalo da obuhvate niz komplementarnih mera, odredaba, službi i institucija koje mogu znatno da doprinesu fizičkoj i psihološkoj samostalnosti osoba sa invaliditetom.

3.10.2. Ciljevi

i. Omogućiti osobama sa invaliditetom da postignu svoju maksimalnu samostalnost i svoju fizičku, mentalnu, socijalnu i radnu sposobnost razviju do maksimuma;

ii. organizovati, jačati i proširivati sveobuhvatne rehabilitacione usluge;

iii. omogućiti pristup redovnim opštim službama i specijalnim službama namenjenim samo osobama sa invaliditetom kako bi osobe sa invaliditetom dostigle punu socijalnu integraciju u okviru svojih zajednica i društava;

iv. obezbediti, posebno, ranu intervenciju visokog kvaliteta, multidisciplinarni pristup od rođenja, uključujući podršku i pomoć roditeljima.

3.10.3. Specifične mere država članica

- i. Formulirati, sprovesti i redovno pratiti nacionalne rehabilitacione planove i obezbediti konstantan napredak;
- ii. obezbediti da osobe sa invaliditetom, njihove porodice i reprezentativne organizacije daju svoj doprinos u kreiranju holističkih sveobuhvatnih rehabilitacionih programa, njihovog sprovođenja i evaluacije;
- iii. obezbediti da rehabilitacioni programi budu pristupačni i dizajnirani prema individualnim potrebama osoba sa invaliditetom; za ove programe je potreban pristanak osobe sa invaliditetom i njegovog/njenog predstavnika;
- iv. gde je moguće, koristiti opšte redovne službe i institucije, ali takođe obezbediti da specijalistički rehabilitacioni centri budu opremljeni što je potpunije moguće za usluge koje obezbeđuju i da imaju multidisciplinarni tim osoblja specijalizovanog za rehabilitaciju;
- v. unaprediti rehabilitacione usluge i pružiti im podršku kroz individualnu multidisciplinarnu podršku koristeći holistički sveobuhvatni pristup;
- vi. promovisati multisektorsku saradnju, uz učestvovanje svih relevantnih sektora, posebno za zdravlje, obrazovanje, socijalnu zaštitu i zapošljavanje, i, gde je neophodno, obezbediti integrisano upravljanje rehabilitacijom, kako bi osobe sa invaliditetom imale obezbeđene jednake mogućnosti;
- vii. obezbediti da, tokom obrazovanja, deca sa invaliditetom imaju pristup programima pedagoške rehabilitacije i drugim resursima koji im omogućavaju da postignu svoj pun potencijal;
- viii. uključiti i poslodavce i zaposlene, kao i njihove organizacije, u profesionalnu rehabilitaciju kako bi podržali osobe koje su stekle invaliditet da se vrate na posao što je moguće pre;
- ix. raditi na pristupačnosti individualizovanih rehabilitacionih programa u okviru zajednice za pojedince sa invaliditetom kojima je to potrebno;
- x. promovisati dostupnost i priuštivost asistivnih naprava i pomagala kao deo rehabilitacionih mera/programa za osobe sa invaliditetom kojima je to potrebno.

3.11. Akciona stavka br. 11: Socijalna zaštita

3.11.1 Uvod

Socijalna zaštita obuhvata socijalnu sigurnost, socijalnu pomoć, asistenciju ili podršku i socijalne službe, koje predstavljaju podršku od životnog značaja za one koji je primaju,

pošto doprinosi kvalitetu života korisnika usluga socijalne zaštite. Ipak, ima mnogo situacija u kojima osobe sa invaliditetom nemaju adekvatnu korist od sistema socijalne zaštite, bilo zato što usluge uopšte ne postoje ili zbog teškoća da pristupe postojećim uslugama. Socijalna prava zagaranovana revidiranom Evropskom socijalnom poveljom (ETS Br. 163) obuhvataju posebno pravo na socijalnu sigurnost (član 12), pravo na socijalnu i medicinsku pomoć (član 13) i pravo na beneficije iz sistema socijalne pomoći (član 14). Ostvarivanje ovih prava pomaže smanjenju rizika od socijalnog odbacivanja i marginalizacije i stoga doprinosi otvaranju pristupa drugom pravu zagaranovanom Poveljom, tačnije pravu osoba sa invaliditetom na samostalnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice (Član 15).

3.11.2 Ciljevi

- i. Obezbediti jednak pristup socijalnoj zaštiti za osobe sa invaliditetom;
- ii. promovisati dokumenta i planove koji podstiču prelazak sa zavisnosti od finansijskih beneficija i socijalnih davanja ka, gde je moguće, zapošljavanju i samostalnosti.

3.11.3. Specifične akcije država članica

- i. Obezbediti koherentni balans između mera za socijalnu zaštitu i aktivnih mera politike zapošljavanja kako bi se obeshrabrila pasivna zavisnost od socijalnih davanja i beneficija;
- ii. obezbediti da dodela socijalnih usluga bude bazirana na pouzdanoj, multidisciplinarnoj proceni potreba osobe sa invaliditetom i da bude predmet periodične kontrole;
- iii. obezbediti da svi sistemi i procedure za procenu pomoći budu pristupačne osobama sa invaliditetom ili njihovim predstavnicima;
- iv. obezbediti da opšte socijalne službe uzimaju u obzir specifične potrebe osoba sa invaliditetom i njihovih porodica;
- v. obezbediti da se saradnja između administrativnih odeljenja i javnih i privatnih pružaoca socijalnih usluga konstantno unapređuje tako da pružanje kvalitetnih usluga zadovoljava potrebe osoba sa invaliditetom;
- vi. konsultovati se sa socijalnim partnerima i drugim ključnim akterima, uključujući organizacije osoba sa invaliditetom, oko planiranja i sprovođenja politike socijalne zaštite;

vii. obezbediti efektivnu distribuciju informacija o svim beneficijama socijalne zaštite na koje osobe sa invaliditetom mogu imati pravo, sa specijalnim fokusom na osobe sa invaliditetom koje su pod rizikom od socijalnog isključenja;

viii. obezbediti da strategije za socijalnu inkluziju i za smanjenje siromaštva prepoznaju specifične potrebe osoba sa invaliditetom;

ix. uzeti u razmatranje, gde je primereno, potpisivanje i ratifikovanje (revidirane) Evropske socijalne povelje, Evropskog kodeksa socijalne pomoći (ETS Br. 48), revidiranog Evropskog kodeksa socijalne pomoći (ETS Br. 139) i Evropske konvencije o socijalnoj pomoći (ETS Br. 78).

x. sprovesti relevantne odredbe obuhvaćene Preporukom Rec(2003)19 Komiteta ministara članicama državama o pristupu socijalnim pravima.

3.12. Akciona stavka br. 12: Pravna zaštita

3.12.1. Uvod

Osobe sa invaliditetom imaju pravo da budu priznate svuda kao osobe pred zakonom. Kada je potrebna asistencija da se ostvari poslovna sposobnost, države članice moraju obezbediti da zakoni predvide odgovarajuće pravne garancije i mehanizme pravne zaštite.

Osobe sa invaliditetom čine raznoliku populaciju, ali sve, u većoj ili manjoj meri, imaju zajedničku potrebu za dodatnim pravnim garancijama i mehanizmima pravne zaštite kako bi u potpunosti uživale svoja prava i učestvovala u društvu na jednakim osnovama sa ostalim članovima.

Potreba da se posebna pažnja usmeri na situaciju osoba sa invaliditetom u kontekstu korišćenja njihovih prava na jednakoj osnovi sa drugima potvrđuje se inicijativama koje se u ovoj oblasti preduzimaju na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Princip nediskriminacije treba da bude osnova vladinih dokumenata koji su kreirani da obezbede jednake mogućnosti za osobe sa invaliditetom.

Pristup pravnom sistemu je fundamentalno pravo u demokratskom društvu, ali se osobe sa invaliditetom mogu često suočiti sa brojnim barijerama, uključujući teškoće u fizičkom pristupu. Ovo zahteva niz mera i pozitivnih akcija, uključujući opšte podizanje svesti o pitanjima osoba sa invaliditetom među zaposlenim u pravosuđu, advokaturi i drugim pravnim strukama.

3.12.2. Ciljevi

i. Obezbediti osobama sa invaliditetom efektivan pristup pravosuđu na jednakoj osnovi sa drugima;

ii. štititi i promovisati uživanje svih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda od strane osoba sa invaliditetom na jednakim osnovama sa drugima.

3.12.3. Specifične akcije država članica

i. Obezbediti zaštitu od diskriminacije kroz određivanje specifičnih pravnih mera, tela, procedura za prijavljivanje i kaznenih mehanizama;

ii. obezbediti iskorenjivanje odredaba koje diskriminišu osobe sa invaliditetom iz opšte zakonske regulative;

iii. promovisati trening o ljudskim pravima i osobama sa invaliditetom (i na nacionalnom i na međunarodnom nivou) za zaposlene u policijskim službama, javne zvaničnike, pravosudno i medicinsko osoblje;

iv. podsticati delovanje nevladine mreže zastupnika koji rade na zaštiti ljudskih prava osoba sa invaliditetom;

v. obezbediti da osobe sa invaliditetom imaju jednak pristup pravosudnom sistemu kroz obezbeđivanje prava na informacije i komunikacije koje su im pristupačne;

vi. obezbediti odgovarajuću asistenciju onim osobama koje imaju poteškoća u uživanju svoje poslovne sposobnosti i osigurati da pružena asistencija bude srazmerna traženom stepenu podrške;

vii. preduzeti odgovarajuće mere kako bi se obezbedilo osobama sa invaliditetom da ne budu lišene slobode, osim u skladu sa zakonom;

viii. preduzeti efektivne mere kako bi se osobama sa invaliditetom obezbedilo jednako pravo da poseduju i nasleđuju imovinu, obezbeđujući pravnu zaštitu i garancije da raspolažu svojim sredstvima na jednakim osnovama sa drugima;

ix. obezbediti da nijedna osoba sa invaliditetom ne bude podvrgnuta medicinskim eksperimentima protiv svoje volje;

x. sprovoditi relevantne odredbe predviđene Preporukom br. R (99) 4 Komiteta ministara državama članicama o principima koji se odnose na pravnu zaštitu poslovno nesposobnih odraslih lica.

3.13. Akciona stavka br. 13: Zaštita od nasilja i zloupotrebe

3.13.1. Uvod

Akti zloupotrebe ili nasilja nad bilo kojom osobom su neprihvatljivi i društvo ima dužnost da obezbedi pojedincima, posebno onima koji su najranjiviji, zaštitu od takvog nasilja i zloupotreba.

Postoje indikacije da je stopa zloupotrebe i nasilja nad osobama sa invaliditetom znatno viša od stope za opštu populaciju, a viša je kod žena sa invaliditetom, posebno žena sa teškim invaliditetom, gde procenti zloupotrebe daleko prevazilaze procenat koji se odnosi na žene bez invaliditeta. Takva zloupotreba se može dogoditi u institucijama ili drugim oblicima socijalne zaštite i situacijama, uključujući porodično okruženje. Može biti naneta od strane nepoznatih osoba ili osoba poznatih pojedincima i može imati mnogo oblika, na primer, verbalna zloupotreba, nasilnički postupci ili odbijanje da se zadovolje osnovne potrebe.

Vlade ne mogu garantovati da se zloupotreba neće dogoditi, ali moraju uložiti maksimalne napore kako bi pružile zaštitu od zloupotreba i predvidele najjače moguće pravne garancije i mehanizme zaštite. Prevencija se može potpomoći na mnogo načina, posebno kroz edukacije o poštovanju prava pojedinaca na zaštitu, o prepoznavanju i umanjenu rizika od zloupotrebe. Osobe sa invaliditetom koje doživljavaju zloupotrebu ili nasilje treba da imaju pristup odgovarajućim službama podrške. Moraju imati sistem u koji imaju dovoljno poverenja da prijave zloupotrebu i da od istoga očekuju reakciju, uključujući i individualnu podršku. U takvim sistemima je potrebno osoblje koje je obučeno i kvalifikovano da otkriva situacije zloupotrebe i reaguje na njih.

Iako su poslednjih godina sprovedena neka istraživanja, jasno je da je potrebno više znanja da bi se uticalo na buduće strategije i najbolju praksu.

3.13.2. Ciljevi

- i. Raditi u antidiskriminatornom okviru i okviru ljudskih prava radi zaštite osoba sa invaliditetom od svih oblika nasilja i zloupotrebe;
- ii. obezbediti osobama sa invaliditetom pristup službama i sistemima podrške za žrtve nasilja i zloupotrebe.

3.13.3. Specifične akcije država članica

- i. Uspostaviti mere zaštite od nasilja i zloupotrebe osoba sa invaliditetom kroz efektivno sprovođenje strategija i zakona, gde je neophodno;
- ii. promovisati dostupnost i pristup treninzima za osobe sa invaliditetom kako bi umanjile rizik od nasilja i zloupotrebe, na primer, kursevi iz samopouzdanja i osnaživanja;
- iii. razvijati procese, mere i protokole prilagođene osobama sa invaliditetom, unapređivati otkrivanje nasilja i zloupotrebe i obezbeđivati neophodne mere koje će se

preduzimati protiv počinitelja, uključujući nadoknade, pravnu zaštitu za žrtve i njihovo adekvatno stručno savetovanje u slučaju emocionalnih problema;

iv. obezbediti osobama sa invaliditetom koje su žrtve nasilja i zloupotrebe, uključujući i žrtve kućnog nasilja i zloupotrebe, pristup relevantnim službama za podršku, uključujući nadoknade i pravnu zaštitu;

v. sprečavati i boriti se protiv nasilja, maltretiranja i zloupotrebe u svim situacijama kroz pružanje podrške porodicama, podizanje svesti i edukaciju, kroz promovisanje diskusija i saradnje između relevantnih strana;

vi. podržati osobe sa invaliditetom, posebno žene i njihove porodice, u situacijama zloupotrebe kroz obezbeđivanje informacija i pristupa službama;

vii. obezbediti da funkcionišu sistemi za zaštitu od zloupotrebe osoba sa invaliditetom u psihijatrijskim ustanovama, domovima i institucijama za socijalnu zaštitu, sirotištima i drugim institucionalnim okruženjima;

viii. obezbediti relevantne treninge za kompletno osoblje koje radi u specifičnom institucionalnom okruženju za osobe sa invaliditetom i uvesti službe za podršku u glavne društvene tokove;

ix. organizovati treninge za policijske i pravosudne vlasti kako bi mogli da primaju svedočenja od osoba sa invaliditetom i ozbiljno tretiraju primere zloupotrebe;

x. obezbediti osobama sa invaliditetom informacije o tome kako izbeći nasilje i zloupotrebu, kako ih prepoznati i kako prijaviti;

xi. preduzeti efektivne pravne, administrativne, sudske ili druge mere sa strogim sankcijama na transparentan način i dozvoliti nezavisno praćenje od strane civilnog društva kako bi se sprečili svi oblici fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotreba, zapostavljanja i zanemarivanja, maltretiranja, eksploatacije ili otmica osoba sa invaliditetom;

xii. sprovoditi relevantne odredbe obuhvaćene Preporukom Rec(2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja;

xiii. sprovoditi relevantne odredbe obuhvaćene Preporukom Br. R (99) 4 Komiteta ministara državama članicama o principima koji se tiču pravne zaštite poslovno nesposobnih odraslih lica;

xiv. sprovoditi Rezoluciju ResAP(2005)1 o zaštiti odraslih osoba i dece sa invaliditetom od zloupotrebe i uzeti u obzir relevantni komplementarni izveštaj.¹

¹ Zaštita odraslih i dece sa invaliditetom od zloupotrebe, publikacija Saveta Evrope, Strasbur, 2003. godina, ISBN 92-871-4919-4.

3.14. Akciona stavka br. 14: Istraživanja i razvoj

3.14.1. Uvod

Sakupljanje i analiziranje statističkih podataka dobijenih sveobuhvatnim istraživanjima utiče na kreiranje dokumenata baziranih na dokazima. Pouzdane informacije identifikuju pitanja koja se javljaju, pomažu kreiranje rešenja i daju rezultate. Takođe identifikuju najbolju praksu i prate promene u društvu.

Nedostatak podataka koji se odnose na osobe sa invaliditetom prepoznaje se kao prepreka razvoju dokumenata i na nacionalnom i na međunarodnom nivou. Moramo podstaći i unaprediti sveobuhvatna, različita i specijalizovana istraživanja o svim pitanjima koja se tiču osoba sa invaliditetom i koordinisati ih na svim nivoima radi promovisanja efektivnog sprovođenja ciljeva određenih u ovom Akcionom planu.

3.14.2. Ciljevi

- i. Promovisati razvoj politike i standarda koji su više bazirani na dokazima, kroz unapređenje prenošenja istraživačkih otkrića orijentisanih ka budućnosti u dokumenta i strategije;
- ii. usklađivati metodologiju za prikupljanje statističkih podataka, na nacionalnom i međunarodnom nivou, kako bi se kroz istraživanje došlo do realnih i ekvivalentnih informacija;
- iii. koristiti i podržavati sav istraživački i razvojni potencijal, na multidisciplinarni način, u cilju promovisanja učešća osoba sa invaliditetom i unapređenja kvaliteta njihovog života.

3.14.3. Specifične akcije država članica

- i. Razvijati statističke i informacione strategije za politiku o osobama sa invaliditetom i razvoj standarda na osnovu socijalnog modela invalidnosti koji se bazira na ljudskim pravima i proučavati koliko su efektivne postojeće nacionalne strategije i baze podataka;
- ii. obezbediti da se informacije dobijene kroz procenu potreba, koje su u isto vreme tretirane kao poverljive na individualnoj osnovi, koriste u najvećoj mogućoj meri kako bi poslužile za sveobuhvatno planiranje i obezbeđivanje službi na nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima;
- iii. obezbediti da opšta istraživanja, kada je primereno, pružaju podatke o učešću osoba sa invaliditetom, pokrivajući sve relevantne oblasti ovog Akcionog plana;
- iv. obezbediti da istraživanja, gde je moguće, obuhvataju rodnu dimenziju pružajući analizu situacije koja se tiče žena sa invaliditetom;

- v. raditi na koordiniranom pristupu istraživanjima kroz dogovaranje uobičajenih klasifikacija koje vode ka evaluaciji i analizi nacionalnih i međunarodnih baza podataka;
- vi. promovisati istraživanja o uspešnim rehabilitacionim merama usmerenim ka oporavku i reintegraciji u zajednicu;
- vii. promovisati proučavanja uticaja demografskih promena i procesa starenja na kvalitet života osoba sa invaliditetom;
- viii. uključivati predstavnike osoba sa invaliditetom i druge relevantne aktere u razvoj strategija za istraživanje i sakupljanje podataka;
- ix. pružati podršku primenjenim naučnim istraživanjima iz oblasti dizajniranja novih informacionih i komunikacijskih tehnologija, tehničkih pomagala, proizvoda i opreme koja može doprineti samostalnom životu i učešću osoba sa invaliditetom u društvu;
- x. podsticati sva istraživanja proizvoda koja podržavaju principe Univerzalnog Dizajna;
- xi. promovisati razmenu primera dobre prakse, informacija i blisku saradnju između relevantnih tela kako bi se obezbedila dostupnost sveobuhvatnim podacima koja će uticati na dokumenta i strategije;
- xii. zatražiti da relevantna istraživanja i inovativni pilot projekti podržavaju razvoj dokumenata i strategija koji pokrivaju sve relevantne oblasti ovog Akcionog plana.

3.15. Akciona stavka br. 15: Podizanje svesti

3.15.1. Uvod

Osobe sa invaliditetom se suočavaju sa mnogim barijerama učešću u društvu i priznavanju da su punopravni i jednaki članovi društva. Mnoge osobe sa invaliditetom smatraju da su stavovi društva najveća barijera ka njihovoj punoj integraciji. Osobe sa invaliditetom još se uvek bore sa nedopustivim stavovima baziranim na postojećim predrasudama, strahu, malim očekivanjima i nepoverenju u njihove sposobnosti. Ovi stavovi bi mogli da se promene kroz efektivne strategije podizanja svesti koje bi obuhvatale razne ključne aktere.

Poslednjih godina, mnoge države članice su unapredile antidiskriminacionu zakonsku regulativu i podsticale inicijative u oblasti socijalne politike. Ove inicijative doprinose integraciji osoba sa invaliditetom u njihove lokalne zajednice, ali one nisu dovoljne.

Kako bi promovisale svoje aktivnosti, države članice treba da obezbede saradnju u oblasti medija i drugim oblastima delovanja koja bi mogla da pomogne promenama u stavovima.

Osobe sa invaliditetom treba da budu prisutne u reklamama, na ekranima, na radiju i u štampi kako bi se promenila paradigma u shvatanju invalidnosti i osoba sa invaliditetom; prava promena u stavovima kod svih članova društva tada može postati stvarnost.

Društvo treba da bude svesno činjenice da osobe sa invaliditetom imaju ista ljudska prava kao i drugi ljudi i da u društvu ima mnogo barijera koje ometaju ili sprečavaju osobe sa invaliditetom da uživaju ova prava. Od uklanjanja ovih barijera neće imati koristi samo osobe sa invaliditetom, već i društvo uopšte. Štaviše, važno je pokazati pozitivan doprinos koji sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na stepen invalidnosti, daju kao aktivni i punopravni članovi društva.

3.15.2. Ciljevi

- i. Unaprediti stavove prema osobama sa invaliditetom kao aktivnim i punopravnim članovima društva kroz širok spektar akcija;
- ii. podizati svest o invalidnosti i pravima osoba sa invaliditetom na jednake mogućnosti i na zaštitu od diskriminacije;
- iii. suprotstaviti se svakom negativnom stavu prema osobama sa invaliditetom koji može narušiti sliku o osobama sa invaliditetom i interese ovih osoba.

3.15.3. Specifične akcije država članica

- i. Uneti slike o invalidnosti u sve vladine reklame i odnose sa javnošću koje se odnose na opšta pitanja i opštu politiku kako bi se izmenili stavovi u društvu;
- ii. podsticati sve medije i medijske organizacije da pojačaju i unaprede predstavljanje osoba sa invaliditetom kao punopravnih građana u svojim emisijama i pismenoj komunikaciji, na primer kroz uvođenje etičkih smernica koje se odnose na dostojanstvo osoba sa invaliditetom;
- iii. podsticati televizijske kanale i radio stanice da diskutuju o pitanjima koja se odnose na osobe sa invaliditetom u redovnim programima, a, gde je to primereno, i u specijalizovanim programima;
- iv. preduzeti, gde je to moguće, redovne nacionalne kampanje podizanja svesti o pravima, potencijalu i doprinosima osoba sa invaliditetom;
- v. koristiti inovativna i druga praktična sredstva da se deci, mladim i odraslim osobama naglase pitanja sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom;
- vi. podsticati osobe sa invaliditetom i njihove organizacije da informišu javnost na lokalnom i nacionalnom nivou kroz kreiranje dostupnih smernica o tome kako raditi sa medijima;

vii. podržavati i promovisati širenje primera dobre prakse u svim oblastima života kako bi se podigla svest u obrazovanju, radnom okruženju i zajednici.

4. Medusektorski aspekti

4.1 Uvod

Među evropskom populacijom osoba sa invaliditetom ima onih koji se suočavaju sa specifičnim barijerama ili doživljavaju dvostruku diskriminaciju.

Ove osobe su pod većim rizikom da budu isključene i, uopšte, suočavaju se sa nižim stepenom učešća u društvu. Zbog toga, kreatori politike treba da obezbede da dokumenta i strategije o inkluziji uzimaju u obzir potrebe specifičnih grupa osoba sa invaliditetom kako bi obezbedili njihovo učešće u društvu.

Deklaracija iz Malage ističe dve takve grupe koje bi trebalo uzeti u obzir kroz ovaj Akcioni plan – žene sa invaliditetom i osobe kojima je potreban visok stepen podrške. Izveštaji Radne grupe o diskriminaciji žena sa invaliditetom i osoba kojima treba visok stepen podrške analizirali su posebne faktore jedinstvene za ove grupe i predložili specifične akcije koje se dotiču mnogih akcionih stavki, uključujući samostalni život, obrazovanje, zapošljavanje itd.²

Druge grupe kojima treba međusektorski pristup obuhvataju decu sa invaliditetom i starije osobe sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom iz manjinskih grupa (na primer, Romi, migranti, izbeglice, raseljena lica ili druge etničke, kulturne ili jezičke manjine). Kreator politike treba da priznaju barijere i izazove sa kojima se suočava svaka od ovih grupa i da se postaraju da dokumenta i strategije koje usvajaju sadrže mere za uklanjanje ovih barijera, kao i da pojedinci mogu da dostignu svoj puni potencijal sa drugim građanima.

4.2 Žene i devojke sa invaliditetom

Žene i devojke sa invaliditetom mogu³ i često se suočavaju sa višestrukim preprekama ka učešću u društvu zbog dvostruke diskriminacije, tačnije zbog diskriminacije na osnovu roda i invalidnosti. Iako se opšta situacija osoba sa invaliditetom značajno popravila, korist od takvih promena u društvu nije uvek jednako podeljena između žena sa invaliditetom i muškaraca sa invaliditetom.

Razvoj i sprovođenje relevantnih dokumenata i strategija i sprovođenje mera treba da bude tako kreirano da obezbedi balans mogućnosti između muškaraca i žena sa invaliditetom. Specifičnu situaciju žena i devojaka sa invaliditetom treba uzeti u obzir pri razvoju kako invalidskih tako i opštih rodni strategija i programa na svim nivoima, tačnije na međunarodnom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

² Diskriminacija žena sa invaliditetom, publikacija Saveta Evrope, Strasbur, 2003., ISBN 92-871-5316-7, Život u zajednici za osobe sa invaliditetom kojima treba visok stepen podrške, Savet Evrope, Strasbur, 2004.

³ Podrazumeva se da u ovom Akcionom planu svako spominjanje žena sa invaliditetom uključuje i devojke sa invaliditetom.

Potrebno je preduzeti mere da bi se uklonile barijere koje sprečavaju žene sa invaliditetom da uživaju svoja prava na istim osnovama kao muškarci i druge žene. Ova akcija se širi na čitav niz oblasti uključujući veze, roditeljstvo, porodični život, seksualnost i zaštitu od nasilja i zloupotrebe. Takođe obuhvata mere za obezbeđivanje jednakih mogućnosti za učešće u političkom i javnom životu, obrazovanju, treninzima, zapošljavanju i socijalnom i kulturnom životu. Mnoge od ovih političkih oblasti su pokrivene akcionim stavkama u ovom Akcionom planu, ali moraju se uzeti u obzir u svetlu toga kako države članice mogu da se bave faktorima koji utiču na učešće žena i devojaka sa invaliditetom.

4.3. Osobe sa invaliditetom kojima treba visok stepen podrške⁴

Jedna od ranjivijih grupa osoba sa invaliditetom je grupa pojedinaca sa invaliditetom kojima, zbog teške i kompleksne prirode oštećenja, treba visok stepen podrške. Kvalitet njihovog života veoma zavisi od dostupnosti odgovarajućih i kvalitetnih službi koje se bave njihovim potrebama i potrebama njihovih porodica kako bi im bilo omogućeno učešće u društvu u najvećoj mogućoj meri, a ne kopija službi obezbeđenih za osobe sa invaliditetom uopšte.

Ova grupa po pravilu se najčešće suočava sa mogućnošću života u institucionalnom okruženju ili, u nekim slučajevima, živi sa svojom porodicom, ali može iskusiti izolaciju zbog malog ili nikakvog kontakta sa službama i drugim članovima društva. Iz tih razloga, osobama iz ove grupe su potrebne intenzivne i permanentne, kvalitetne usluge zbog njihovih specifičnih potreba.

Pružanje usluga treba pojačati kako bi mogle da budu sprovedene bez odstupanja od modela po kome funkcionišu službe u okviru zajednice i jednakog pristupa opštim službama. Države članice treba da prepoznaju da je za ovo potrebno intenzivno planiranje i koordinacija između relevantnih vlasti, vladinih agencija i pružaoca usluga kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou.

4.4. Deca i mlade osobe sa invaliditetom

Konvencija o pravima dece je bazirana na četiri fundamentalna principa: Pravo deteta da ne bude diskriminisano; poštovanje najboljeg interesa deteta pri donošenju svih odluka; pravo deteta na život i razvoj i pravo da iskaže svoje mišljenje. Dečaci i devojčice sa invaliditetom takođe imaju pravo da uživaju pomenuta prava, države članice treba da unaprede saznanja o njihovim potrebama kako bi uticali na planiranje, odluke i praksu kroz široki spektar oblasti delovanja za koje se politike usvajaju.

Potrebe dece sa invaliditetom i njihovih porodica moraju se pažljivo oceniti od strane odgovornih vlasti kako bi se obezbedile mere podrške koje omogućavaju deci da rastu sa svojim porodicama, da budu uključena u zajednicu i život i aktivnosti druge dece u toj

⁴ Život u zajednici za osobe sa invaliditetom kojima treba visok stepen podrške, op. cit.

zajednici. Deci sa invaliditetom treba da se obezbedi obrazovanje kako bi se obogatili njihovi životi, a njihovi potencijali dostigli maksimum.

Obezbeđivanje kvalitetnih službi i struktura za podršku porodici može obezbediti bogato i napredno detinjstvo i postaviti temelje za participativni i samostalni život u odrasloj dobi. Stoga je bitno da kreatori politike uzmu u obzir potrebe dece sa invaliditetom i njihovih porodica pri kreiranju dokumenata i strategija o osobama sa invaliditetom i opštih dokumenata za decu i porodice.

Aktivno građansko učešće podrazumeva pravo, sredstva, prostor i mogućnosti i, gde je to neophodno, podršku za učestvovanje i uticanje na odluke i angažovanje u akcijama i aktivnostima u cilju pružanja doprinosa u građenju boljeg društva. Organizacije mladih sa invaliditetom treba konsultovati pri pripremanju strategija i programa za mlade. Glasovi mladih osoba sa invaliditetom treba da se čuju po svim pitanjima koja ih se tiču.

Mlade osobe sa invaliditetom još se uvek suočavaju sa znatnim barijerama pri pristupu svim aspektima života: obrazovanju, radu, sportu, kulturi, zabavi i životu zajednice. Ova pitanja se mogu rešavati samo na osnovu sveobuhvatne strategije. Načini za obezbeđivanje njihovog punog učešća u društvu, njihove specifične potrebe, moraju se uzimati u obzir u pripremanju bilo kog dokumenta za mlade. U skladu sa Evropskom poveljom o učešću mladih osoba u lokalnom i regionalnom životu, aktivno učešće mladih osoba u odlukama i akcijama na lokalnom i regionalnom nivou je od ključnog značaja za izgradnju demokratskijih, inkluzivnijih i uspešnijih društava.

4.5. *Starenje osoba sa invaliditetom*

Starenje osoba sa invaliditetom, posebno onih kojima treba intenzivnija podrška zbog prirode oštećenja, predstavlja nove izazove za društva širom Evrope. Ovo obuhvata podršku pojedincima i njihovim porodicama, posebno kada su stariji roditelji oni koji pružaju glavnu podršku u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba. Potrebni su inovativni pristupi kako bi se rešili ovi izazovi iz širokog spektra oblasti politike i usluga. Izveštaji Saveta Evrope identifikuju pitanja ključna za ovu grupu i predloge kako dalje raditi, kako doći do koordinisane akcije koja može odgovoriti specifičnim potrebama radi omogućavanja starijim osobama sa invaliditetom da u najvećoj mogućoj meri ostanu u svojim zajednicama. Za ovo je potrebna procena individualnih potreba i planiranje unapred, kao i dostupnost potrebnih službi. Pitanja osoba sa invaliditetom treba takođe uzeti u obzir pri dizajniranju dokumenata i strategija za starija lica.

Smatra se da ova pitanja i faktori koji utiču na učešće starijih osoba sa invaliditetom u svakodnevnom životu i aktivnostima treba uzeti u obzir pri osmišljavanju akcija u okviru akcionih stavki predviđenih ovim Akcionim planom.⁵

4.6. *Osobe sa invaliditetom iz manjinskih i migrantskih grupa*

⁵ Okvir za kvalitetnu i kvantitativnu analizu podataka o starijim osobama sa invaliditetom, Publikacija Saveta Evrope, Strasbur, 1998., ISBN 92-871-3327-1.

Moguće je da osobe sa invaliditetom iz manjinskih i migrantskih grupa i izbeglice sa invaliditetom budu višestruko ugrožene zbog diskriminacije ili činjenice da nisu dovoljno upoznate sa javnim službama.

Kao primer, uprkos povećanoj pažnji koja se posvećuje Romima u Evropi, potrebne su dalje akcije kako bi oni stvarno uživali priznati status punopravnih i jednakih članova društva. Unutar njihovih zajednica osobe sa invaliditetom se smatraju nevidljivim i stoga čine posebno ranjivu grupu.

Obrazovanje, zapošljavanje, socijalno-zdravstvene službe i kulturni život su posebno važne oblasti kojima se treba baviti za sve pomenute grupe.

Države članice treba da obezbede da se pri pružanju podrške osobama sa invaliditetom uzme u obzir njihovo jezičko i kulturno poreklo i, posebno, potrebe takvih manjinskih grupa.

5. Sprovođenje i praćenje

5.1. Uvod

Vlade država članica imaju primarnu odgovornost za sprovođenje dokumenata i strategija o osobama sa invaliditetom na nacionalnom nivou, a posebno su odgovorne za sprovođenje specifičnih akcija opisanih u svakoj akcionoj stavki.

Ovaj Akcioni plan priznaje da se antidiskriminatorna politika, administrativna mašinerija, resursi, demografija, itd. razlikuju od zemlje do zemlje. Zato ovaj plan omogućava državama članicama da odrede nacionalne prioritete i da odaberu postepeni pristup sprovođenju koji će biti primeren sredstvima kojim konkretna država članica raspolaže.

Pri sprovođenju specifičnih akcija predviđenih ovim Akcionim planom države članice trebalo bi da punu pažnju obrate na:

- principe koji podupiru Akcioni plan, uključujući posebno prava pojedinaca na zaštitu od diskriminacije, na jednake mogućnosti i na poštovanje njihovih prava kao građana;
- međusektorske aspekte, uključujući specifične potrebe žena i devojaka sa invaliditetom, dece i mladih osoba sa invaliditetom, osoba sa invaliditetom kojima treba visoki stepen podrške, starijih osoba sa invaliditetom, migranata sa invaliditetom i osoba sa invaliditetom iz manjinskih grupa, uz ključnu ulogu koju kvalitetne službe i treninzi igraju u obezbeđivanju usluga za osobe sa invaliditetom;

– uključenost reprezentativnih organizacija osoba sa invaliditetom u sve faze sprovođenja, praćenja i evaluacije na evropskom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou što se smatra ključnim elementom.

5.1.1 Univerzalni Dizajn

Jednak pristup je od ključnog značaja za razvoj potpuno inkluzivnog društva. Dizajn zgrada, okruženje, proizvodi, komunikacijski i elektronski sistemi su posebno značajni kako bi se osobama sa invaliditetom omogućilo učešće i samostalnost u svim aspektima života.

Univerzalni Dizajn je efektivan način da se poboljša pristupačnost i kvalitet građenog okruženja, službi i proizvoda. On se koncentriše na to koliko je važno da dizajn okruženja, zgrada i svakodnevnih proizvoda bude dobar od početka, a ne da se kasnije rade adaptacije. Iako neće uvek biti moguće učiniti stariju ili istorijsku zgradu potpuno pristupačnom i dalje ima previše prepreka koje sprečavaju osobe sa invaliditetom da učestvuju u svim aspektima društva i koriste sve institucije. Promovisanje principa Univerzalnog Dizajna, njegova široka primena i učešće korisnika u svim fazama dizajna je od izuzetog značaja za unapređenje pristupačnosti građenog okruženja, prevoza i komunikacijskih sistema i za upotrebljivost proizvoda.

5.1.2. Kvalitet usluga i obuka osoblja

Kvalitet i obuka su ključni principi koji podupiru akcione stavke u ovom Planu. Mnoge evropske zemlje već sistematski rade na unapređenju kvaliteta službi i obuci osoblja. Od suštinskog je značaja da sva dokumenta i strategije, službe i akcije budu po standardima visokog kvaliteta i da ih sprovodi kompetentno, obučeno osoblje. Usluge koje se pružaju treba da se okreću oko osoba sa invaliditetom i budu usmerene na njih. Satisfakcija korisnika treba da bude primarna motivacija za održiva kvalitetna dokumenta i strategije. Izuzetno je značajno da osobe sa invaliditetom, korisnici usluga, budu aktivni učesnici u obezbeđivanju kvaliteta i praćenju službi.

Obuka je takođe ključni element kvalitetnih službi. Ovo ne obuhvata samo odgovarajuće treninge za osoblje koji se bavi pružanjem usluga, bilo onih specifičnih za osobe sa invaliditetom ili opštih usluga, već i za one koji imaju ulogu u razvoju dokumenata i strategija koje utiču na živote osoba sa invaliditetom. Treninzi takođe treba da sadrže segmente o podizanju svesti o ljudskim pravima osoba sa invaliditetom.

5.1.3. Ulazak u glavne društvene tokove ili odgovornost sektora

Opšti pristup, uvođenje u glavne društvene tokove i odgovornost sektora u razvoju dokumenata i strategija i pružanju usluga igra značajnu ulogu u promovisanju inkluzivnijeg društva i predstavlja ključni, suštinski princip ovog Akcionog plana. Uvođenje u glavne društvene tokove obuhvata integraciju službi za osobe sa invaliditetom sa onima namenjenim ostalim građanima. Cilj je pomeriti se od politike koja podstiče segregaciju ka integraciji u glavne društvene tokove, gdegod je to moguće.

Ipak, uvođenje u glavne društvene tokove ne isključuje postojanje specifičnih dokumenata i strategija o osobama sa invaliditetom, kada su iste u najboljem interesu osoba sa invaliditetom (takozvani paralelni pristup).

U praksi, ovaj pristup znači da se na politiku o osobama sa invaliditetom više ne gleda kao na isključivu odgovornost specifičnog ministarstva ili sektora. Odgovornost svih ministarstava je da obezbede da njihove inicijative vode računa o pravima osoba sa invaliditetom. Koordinacija kroz i između vladinih sektora i kreiranje centralne tačke, tela za sva pitanja osoba sa invaliditetom treba promovisati kako bi se unapredio i razvio opšti pristup.

5.2. Sprovođenje

Vlade država članica imaju primarnu odgovornost da sprovedu dokumenta i strategije o osobama sa invaliditetom na nacionalnom nivou, a posebno da sprovedu specifične akcije predstavljene u svakoj akcionoj stavki.

Države članice treba da počnu procenu svojih postojećih programa koji se tiču osoba sa invaliditetom i da, na osnovu osnovnih principa Akcionog plana Saveta Evrope za osobe sa invaliditetom, identifikuju u kojim oblastima tek treba ostvariti napredak i koje specifične akcije treba sprovesti.

Na osnovu te evaluacije, države članice treba da odrede strategije kako bi obezbedile postepen napredak sopstvenih koordinisanih programa, strategija i akcija o osobama sa invaliditetom u skladu sa Akcionim planom Saveta Evrope o osobama sa invaliditetom i nacionalnim finansijskim resursima.

Određivanje prioriteta i pravljenje plana i programa napredovanja opisanih mera jesu odgovornost svake države članice.

Važno je da države članice pri sprovođenju Plana imaju podršku kroz koordinisani pristup koji uključuje relevantne aktere, kao i nevladine organizacije osoba sa invaliditetom, kako je primereno.

Kao deo sprovođenja, države članice treba da razmisle o pitanju definicije invalidnosti, kada je to primereno.

Države članice će prevesti Akcioni plan na svoje zvanične jezike i obezbediti ove prevode u alternativnim formatima. Države članice će promovisati Akcioni plan, uključujući sve relevantne aktere kako bi obezbedile dugoročnu podršku.

Na zahtev, Savet Evrope će pomagati državama članicama u sprovođenju Akcionog plana. Države članice treba da uzmu u obzir saradnju sa Bankom za razvoj Saveta Evrope (CEB) i predstavljanje projekata banke u cilju sprovođenja Akcionog plana na nacionalnom nivou.

5.3. Praćenje

Vlade država članica imaju primarnu odgovornost za praćenje Akcionog plana Saveta Evrope na nacionalnom nivou, u okviru koga će odlučiti na koji način će ga razmatrati i pratiti. U tom smislu, države članice bi trebalo da se konsultuju sa relevantnim akterima, posebno sa nevladinim organizacijama osoba sa invaliditetom.

Na evropskom nivou, praćenje ovog Akcionog plana treba da bude fokusirano na jačanje saradnje u oblasti invalidnosti i trebalo bi da omogući efektivnu razmenu informacija, iskustva i primera najboljih praksa na strukturisan način.

Za efektivno praćenje ovog Akcionog plana, države članice treba da Savetu Evrope redovno dostavljaju relevantne informacije. U tom kontekstu su izveštaji nacionalne vlade parlamentu, kao i izveštaji i ankete koje rade nevladine organizacije od posebnog interesa i značaja.

Ovaj proces, uključujući neophodne procedure, pravljenje plana i programa i moguće analize u međuvremenu će voditi Forum određen za praćenje Akcionog plana.

Ovaj Forum bi mogao predložiti državama članicama koja prioritetna pitanja da dublje analiziraju. Ovo će obezbediti da Komitet ministara redovno bude informisan o tome kako napreduje sprovođenje ovog Akcionog plana.

Međunarodne nevladine organizacije osoba sa invaliditetom će učestvovati u ovom procesu u okviru datih pravila procedure. Dalje, drugi relevantni akteri bi mogli biti pozvani da daju svoj doprinos tom procesu na način koji će biti određen u sklopu smernica za Forum.

**Ministarska Deklaracija o osobama sa invaliditetom iz Malage
„Napredovanje prema punom učešću kao građana“**

(Usvojena na drugoj Evropskoj konferenciji ministara odgovornih za dokumenta i strategije o integraciji osoba sa invaliditetom, Malaga, Španija, 7-8 maj 2003)

1. Mi, Ministri odgovorni za dokumenta i strategije o integraciji osoba sa invaliditetom, okupljeni od 7. do 8. maja 2003. godine u Malagi na poziv Vlade Španije, na drugoj Evropskoj konferenciji ministara, koju je organizovao Savet Evrope,

1. Svesni:

2. da je cilj Saveta Evrope, kako nalaže njegov Statut, „postići veće jedinstvo između članica u svrhu čuvanja i ostvarivanja ideala i principa koji su njihovo zajedničko nasleđe i omogućavanja njihovog ekonomskog i socijalnog napretka“;

3. ishoda prve Konferencije ministara odgovornih za dokumenta i strategije o osobama sa invaliditetom, održanoj u Parizu, 7. i 8. novembra 1991. godine, pod nazivom „Samostalni život za osobe sa invaliditetom“, koja je dovela do toga da Komitet ministara Saveta Evrope usvoji Preporuku br. R (92) 6 o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom;

4. činjenice da su zaštita i promovisanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda, kao i njihovo puno uživanje, ključni za aktivno učešće osoba sa invaliditetom u društvu, i da princip jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom predstavlja osnovnu vrednost zajedničku državama članicama Saveta Evrope;

5. doprinosa evropskog pokreta osoba sa invaliditetom drugoj Ministarskoj konferenciji Saveta Evrope o osobama sa invaliditetom „Sa reči na dela“, usvojenoj na Evropskom nevladinom forumu 8. aprila 2003. godine u Madridu;

6. postojanja prilične raznolikosti između država članica Saveta Evrope koja se tiče njihove političke, ekonomske i socijalne situacije i činjenice da je možda jedan broj zemalja, posebno onih čija se ekonomija nalazi u tranziciji, manje opremljen za ispunjavanje zahteva modernih dokumenata i strategija o osobama sa invaliditetom i da im treba više saveta i dalja asistencija;

7. činjenice da se dokumenti i strategije za osobe sa invaliditetom suočavaju sa određenim političkim, ekonomskim, socijalnim, demografskim, kulturnim i tehnološkim izazovima, pošto je u poslednjoj deceniji Evropa prolazila kroz razne promene koje utiču na kvalitet života populacije i pokreću višestruke izazove dok nude nove mogućnosti za razvoj koherentnih dokumenata i strategija za osobe sa invaliditetom;

8. činjenice da su dva aspekta posebno značajna kada su u pitanju osobe sa invaliditetom: na jednoj strani, sve veći broj evropske starije populacije, na koju se mora

obratiti pažnja u svakoj budućoj strategiji za socijalnu koheziju, baziranoj na prevenciji zavisnosti od službi za podršku tokom života i očuvanju kvaliteta života u poznijem dobu; s druge strane, činjenica da, kao rezultat naučnih dostignuća u oblasti zdravstva i unapređenja životnih uslova, osobe sa fizičkim i mentalnim oštećenjima žive duže i potpunije živote, stvarajući nove potrebe vezane za obezbeđivanje službi, ekonomsku podršku i zaštitu njihovih ljudskih prava;

9. činjenice da je 2003. godina bila proglašena Evropskom godinom osoba sa invaliditetom od strane Evropske Unije i da je glavni cilj toga podići svest o pravima osoba sa invaliditetom na jednake mogućnosti i promovisati punopravno i jednako uživanje ovih prava;

10. rad Ad hoc komiteta Ujedinjenih Nacija „na razmatranju predloga za sveobuhvatnu i integralnu međunarodnu konvenciju za promovisanje i zaštitu prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom“

11. rada Komiteta Saveta Evrope za rehabilitaciju i integraciju osoba sa invaliditetom, unapređujući saradnju između vlada u okviru Delimičnog sporazuma iz oblasti socijalne politike i javnog zdravstva;

12. dostignuća Saveta Evrope i ostalih međunarodnih organizacija, institucija ili događaja navedenih u Aneksu ove Deklaracije;

2. Potvrđujemo:

13. našu obavezu da štitimo ljudska prava i fundamentalne slobode za svakoga pod jurisdikcijom naših zemalja, kako je određeno u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, i da su sva ljudska bića rođena slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima i sa potencijalom da konstruktivno doprinose razvoju i dobrobiti društva i da su sve osobe jednake pred zakonom i da imaju pravo na jednaku zaštitu od strane zakona;

14. da planovi za potpuno i efektivno sprovođenje svih ljudskih prava, kako je zagantovano evropskim i drugim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, moraju biti primenljivi bez diskriminacije ili razlike po bilo kom osnovu, uključujući invalidnost;

15. našu volju izraženu na prvoj Konferenciji ministara odgovornih za dokumenta i strategije o osobama sa invaliditetom, održanoj u Parizu 1991. godine, da promovišemo koherentnu i integrativnu politiku o osobama sa invaliditetom i da je Preporuka br. R (92) 6 o „Koherentnoj politici o osobama sa invaliditetom“ inspirisala države da usvoje pravne i strateške mere koje vode ka napretku na putu prema punom učešću i da je to osnovni dokument koji bi trebalo da služi kao platforma za buduću akciju;

16. da unapređenje punog građanskog učešća osoba sa invaliditetom zahteva osnaživanje pojedinca kako bi on/ona mogao/mogla da preuzme kontrolu nad svojim životom za šta su možda potrebne specifične mere podrške;

3. Smatramo :

17. da je naš glavni cilj u narednoj deceniji da unapredimo kvalitet života osoba sa invaliditetom i njihovih porodica, stavljajući akcenat na njihovu integraciju i puno učešće u društvu, pošto je participativno i pristupačno društvo od koristi celoj populaciji;

18. da bi mere u cilju unapređenja kvaliteta života osoba sa invaliditetom trebalo bazirati na temeljnoj proceni njihove situacije, potencijala i potreba, razvijajući inovativne pristupe u službama, vodeći računa o njihovim sklonostima, pravima i okolnostima;

19. da odgovarajuće strategije za dolaženje do cilja treba da budu predstavljene u budućem Akcionom planu radi promovisanja uklanjanja svih oblika diskriminacije osoba sa invaliditetom svih dobi, sa specijalnim naglaskom na žene sa invaliditetom i osobe sa invaliditetom kojima treba visok stepen podrške kako bi mogli da uživaju svoja ljudska prava, fundamentalne slobode i puno građansko učešće;

20. da je neophodno usvojiti integrativni pristup prema razradi nacionalnih i međunarodnih dokumenata i zakona o osobama sa invaliditetom i da se potrebe osoba sa invaliditetom moraju odraziti u svim relevantnim oblastima delovanja i dokumentima, posebno u ključnim oblastima kao što su pravo na stanovanje, obrazovanje, profesionalnu rehabilitaciju, zapošljavanje, građeno okruženje, javni prevoz, informacije, zdravstvenu negu i socijalnu zaštitu;

21. da je osnovni cilj razviti ekonomske, socijalne, obrazovne, zdravstvene mere, mere za zapošljavanje i mere za zaštitu životne sredine, kako bi se tokom života održao maksimalan kapacitet pojedinca sa invaliditetom i kako bi se pomoglo u sprečavanju invalidnosti;

22. da je obrazovanje osnovni instrument socijalne integracije i da deci sa invaliditetom treba pružiti mogućnost da pohađaju redovne škole, ako je to u interesu deteta omogućiti prelazak sa škole ili višeg obrazovanja na zapošljavanje i razviti koncept učenja tokom čitavog života;

23. da jednaki pristup zapošljavanju jeste ključni element za socijalno učešće; stoga, treba krenuti prema integraciji osoba sa invaliditetom na tržištu rada, po mogućstvu u otvoreno tržište, prebacujući naglasak na procenjivanje sposobnosti i sprovođenje aktivnih dokumenata i strategija i da je raznolika radna snaga do koje se dolazi kroz promovisanje pristupa osoba sa invaliditetom na običnim tržištima rada dodatna korist za društvo;

24. da je od ključnog značaja razumeti socijalnu prirodu tehnologije i iskoristiti u najboljoj mogućoj meri potencijal novih tehnologija, u cilju povećanja autonomije i interakcije osoba sa invaliditetom u svim oblastima života;

25. da kao rezultat naučnog napretka u oblasti zdravlja i unapređenja uslova života, osobe sa fizičkim, psihološkim i intelektualnim oštećenjima žive duže, razvijajući nove potrebe i suočavajući se sa izazovima koje se odnose na obezbeđivanje službi za negu, koje treba zadovoljiti kroz inovativne pristupe;

26. da je neophodno obezbediti da korist od dužeg života nema za posledicu povećani broj osoba zavisnih od službi za podršku, podstičući među populacijom od ranog detinjstva zdrave navike i uslove života koje omogućavaju dobro stanje fizičkog i mentalnog zdravlja u kasnijem periodu života;

27. da je potreban napredak kako bi se obezbedilo uklanjanje barijera i usvajanje principa Univerzalnog Dizajna koji će obezbediti da se ne stvaraju nove barijere;

28. da postoji mali, ali rastući, broj osoba sa invaliditetom kojima treba visok stepen podrške i mi stoga prepoznajemo potrebu da ojačamo strukture oko tih pojedinaca i njihovih porodica, ne odstupajući od modela službi u okviru zajednice;

29. da situacija žena sa invaliditetom u Evropi zaslužuje veću vidljivost i specifičniju pažnju kako bi se garantovala njihova samostalnost, autonomija, učešće i socijalna integracija i da preduzete akcije treba da podrže uključivanje rodne perspektive u razvoj dokumenata o položaju osoba sa invaliditetom;

4. Obavezujemo se:

30. da u antidiskriminatornom okviru i okviru promovisanja ljudskih prava radimo na uvođenju jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom kroz sve oblasti delovanja;

31. da nećemo diskriminisati na osnovu porekla invalidnosti ili identiteta osobe sa invaliditetom;

32. da unapređujemo mogućnosti osoba sa invaliditetom da nastave samostalan život u zajednici, kroz postepeno usvajanje principa inkluzivnih tehnologija i Univerzalnog Dizajna, između ostalog, pri građenju okruženja, u javnim ustanovama, komunikacionim sistemima i stanovanju;

33. da radimo na jačanju saradnje u okviru i između vladinih sektora; posebno se obavezujući da ćemo promovisati jednakost u opštem obezbeđivanju usluga, u zdravstvu i pravnom sistemu, kao i da ćemo unaprediti odgovornost između nosilaca ovlašćenja na lokalnim, regionalnim i nacionalnim nivoima;

34. da promovišemo obezbeđivanje kvalitetnih službi koje zadovoljavaju potrebe osoba sa invaliditetom, a kojima se pristupa na osnovu objavljenih kriterijuma za pravo na korišćenje servisa, na osnovu detaljne i pravične procene, službi uobličenih izborom, autonomijom, blagostanjem i predstavljanjem same osobe sa invaliditetom, uz odgovarajuće mere zaštite, postupke i pristup nezavisnim telima za odlučivanje po žalbama i da konsolidujemo i jačamo mere koje već postoje;

35. da podržavamo inkluziju osoba sa invaliditetom u svim sferama života kroz obrazovanje i obavezujemo se da osobe sa invaliditetom kao građani imaju kontrolu nad sopstvenim životom;
36. da uvedemo integraciju osoba sa invaliditetom na tržište rada, kroz stavljanje naglaska na procenu sposobnosti, posebno radne sposobnosti, i tako što ćemo učiniti radnu rehabilitaciju i obuku, kao i zapošljavanje, pristupačnijim;
37. da ćemo obratiti punu pažnju na potrebe dece sa invaliditetom i njihovih porodica, kao i na starije osobe sa invaliditetom, bez zapostavljanja aktuelne obaveze prema radno sposobnim osobama sa invaliditetom, bilo da jesu ili nisu zaposlene, sa napomenom da zaposlenje ne sme biti jedini pokazatelj građanskog učešća, jedina arena za participaciju ni jedini put ka ljudskom dostojanstvu;
38. da nastavimo da podržavamo osnovna i primenjena naučna otkrića, posebno u oblasti novih informacionih i komunikacijskih tehnologija, radi unapređenja pomagala koja omogućavaju interaktivno učešće u svim oblastima života;
39. da sprovodimo aktivnosti neophodne za efektivno izjednačavanje mogućnosti između muškaraca i žena i aktivno učešća osoba sa invaliditetom, sa posebnim naglaskom na žene i devojke u oblasti obrazovanja i obuke, zapošljavanja, socijalne politike, učešća i donošenja odluka, seksualnosti, socijalne reprezentacije, majčinstva, stanovanja i porodičnog života i prevencije nasilja;
40. da sprovodimo dalje analize niza mera i odredaba koje bi uspešno unapredile život u zajednici za osobe sa invaliditetom kojima treba visok stepen podrške i sakupljamo statističke podatke neophodne za definiciju i evaluaciju dokumenata i strategija osoba sa invaliditetom;
41. da će odgovorne vlasti vršiti pažljivu procenu potrebe porodica dece sa invaliditetom sa ciljem da se obezbede mere podrške kako bi se omogućilo da deca rastu sa svojim porodicama, da budu uključena u život lokalne dece i da se školuju;
42. da će odgovorne vlasti vršiti detaljnu procenu potreba porodica kao pružaoca neformalne nege, posebno porodica sa decom sa invaliditetom ili koje brinu o osobama kojima treba visok stepen podrške, sa ciljem da se obezbede instrumenti informisanja, obuke i asistencije, uključujući psihološku podršku, da bi se omogućio život u okviru porodice;
43. da radimo na razvoju programa i resursa da bi se zadovoljile potrebe osoba sa invaliditetom, dok one stare;
44. da podstaknemo među populacijom, od najranijeg perioda, zdrave navike i životne uslove kako bi se postiglo aktivno starenje uz postizanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja;

45. da radimo na razvoju pozitivnog imidža osoba sa invaliditetom u saradnji sa različitim ključnim akterima, uključujući medije;

46. da uključimo osobe sa invaliditetom u odluke koje se tiču njih lično, kao i organizacije osoba sa invaliditetom u kreiranje politike, obraćajući posebnu pažnju na osobe sa višestrukim invaliditetom ili kompleksnim oštećenjima i na one koje ne mogu same sebe da predstavljaju;

47. da promoviramo angažovanje i saradnju socijalnih partnera i svih drugih javnih i privatnih ključnih aktera i aktera uključenih u kreiranje politike;

5. Preporučujemo:

48. da Komitet ministara Saveta Evrope nastavi da promovira dokumenta i strategije usmerene ka obezbeđivanju punog i aktivnog građanskog učešća osoba sa invaliditetom, uz puno učešće svih država članica, i da jača ulogu Saveta Evrope kao okvira za međunarodnu saradnju u polju kreiranja politike o osobama sa invaliditetom pozivajući Komitet za rehabilitaciju i integraciju osoba sa invaliditetom i druge relevantne komitete Saveta Evrope da dalje uvode dokumenta i strategije o osobama sa invaliditetom u oblast svojih nadležnosti;

49. razradu, uzimajući u obzir mišljenja izneta na Ministarskoj konferenciji, Akcionog plana Saveta Evrope o osobama sa invaliditetom: To je novi evropski politički okvir za sledeću deceniju, baziran na ljudskim pravima i partnerstvu između različitih aktera, određivanje strateških ciljeva i prioritarnih pitanja kako bi se postiglo puno građansko i aktivno učešće osoba sa invaliditetom u životu zajednice, kroz dokumenta i strategije koje funkcionišu, koje su priuštive i održive;

50. da Savet Evrope igra aktivnu ulogu u pregovorima u kontekstu predstojećih sesija Ad hoc Komiteta Ujedinjenih Nacija oformljenog „da razmotri predloge za sveobuhvatnu i integralnu međunarodnu konvenciju za promovisanje i zaštitu prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom“ kroz korišćenje velikog iskustva Saveta u pitanjima ljudskih prava;

6. Pozivamo:

51. sve članice Saveta Evrope i države posmatračice i predstavnike evropskih nevladinih organizacija da učestvuju u aktivnostima i radu Saveta na unapređenju koherentne politike za i kroz puno učešće osoba sa invaliditetom;

7. Želimo:

52. da podelimo uverenja, vrednosti i principe koji se tiču ljudskih prava i fundamentalnih sloboda osoba sa invaliditetom, kao i punog i aktivnog građanskog učešća u životu zajednice, predstavljene u ovoj Deklaraciji evropskih ministara i

identifikovanih kao zajedničke evropske karakteristike, sa svima, uključujući osobe van Evrope.

* * *

Konačno, zahvaljujemo vlastima Španije za odličnu organizaciju Konferencije i za njihovu velikodušnu gostoljubivost.

Aneks 2 Akcionog Plana

Bibliografija sa listom relevantnih dokumenata

Konvencija o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda (ETS br. 5);

Evropska socijalna povelja (ETS br. 35) i revidirana Evropska socijalna povelja (ETS br. 163);

Evropski kodeks socijalne zaštite (ETS br. 48), Protokol za evropski kodeks socijalne zaštite (ETS br. 48A), Evropski kodeks socijalne zaštite (revidiran) (ETS br. 139);

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i dostojanstva ljudskih bića koja se odnosi na primenu biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (ETS Br. 164);

Evropska konvencija o arhitektonskom nasleđu (ETS br. 121);

Konvencija o pejzažima (ETS br. 176);

„Strategija za socijalnu koheziju“ usvojena od strane Evropskog komiteta za socijalnu koheziju Saveta Evrope 12. maja 2000.;

Preporuka br. R (86) 18 Komiteta ministara za Evropsku povelju o sportu za sve: osobe sa invaliditetom;

Preporuka br. R (92) 6 Komiteta ministara o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom;

Rezolucija ResAP(95)3 o povelji o proceni radne sposobnosti osoba sa invaliditetom;

Preporuka br. R (96) 5 Komiteta ministara državama članicama o ravnoteži između profesionalnog i porodičnog života;

Preporuka br. R (98) 3 Komiteta ministara državama članicama o pristupu višem obrazovanju;

Preporuka br. R (98) 9 Komiteta ministara državama članicama o zavisnosti;

Preporuka br. R (99) 4 Komiteta ministara državama članicama o pravnoj zaštiti poslovno nesposobnih odraslih lica;

Preporuka Rec(2001)12 Komiteta ministara državama članicama o adaptaciji službi zdravstvene zaštite u skladu sa potrebama zdravstvene zaštite i službi zdravstvene zaštite osoba u marginalizovanim situacijama;

Preporuka Rec(2001)19 Komiteta ministara državama članicama o učešću građana u lokalnom javnom životu;

Preporuka Rec(2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja;

Preporuka Rec(2003)3 Komiteta ministara državama članicama o izbalansiranom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom donošenju odluka;

Preporuka Rec(2003)19 Komiteta ministara državama članicama o unapređenju pristupa socijalnim pravima;

Preporuka Rec(2004)10 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva osoba sa mentalnim poremećajima;

Preporuka Rec(2004)11 Komiteta ministara državama članicama o pravnim, operativnim i tehničkim standardima za glasanje elektronskim putem;

Preporuka Rec(2004)15 Komiteta ministara državama članicama o upotrebi elektronskih sredstava u javnoj upravi.

Preporuka Rec(2005)5 Komiteta ministara državama članicama o pravima dece koja žive u institucijama;

Rezolucija ResAP(2001)1 Komiteta ministara Saveta Evrope o uvođenju principa Univerzalnog Dizajna u planove i programe svih zanimanja koja se bave građenim okruženjem („Tomarska rezolucija“);

Rezolucija ResAP(2001)3 Komiteta ministara Saveta Evrope „Prema punom građanskom učešću osoba sa invaliditetom kroz nove inkluzivne tehnologije“;

Rezolucija ResAP(2005)1 Komiteta ministara Saveta Evrope o zaštiti odraslih osoba i dece sa invaliditetom od zloupotrebe;

Preporuka 1185 (1992) Skupštine Saveta Evrope o dokumentima i strategijama za rehabilitaciju osoba sa invaliditetom;

Preporuka 1418 (1999) Skupštine Saveta Evrope o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva neizlečivo bolesnih i umirućih;

Preporuka 1560(2002) Skupštine Saveta Evrope „Prema odlučnim naporima za lečenje i izlečenje povreda kičmene moždine“;

Preporuka 1592 (2003) Skupštine Saveta Evrope „Prema punoj socijalnoj inkluziji osoba sa invaliditetom“;

Preporuka 1598 (2003) Skupštine Saveta Evrope o zaštiti znakovnog jezika u državama članicama Saveta Evrope;

Preporuka 1601 (2003) Skupštine Saveta Evrope o unapređenju položaja napuštene dece u institucijama;

Preporuka 1698 (2005) Skupštine Saveta Evrope o pravima dece u institucijama;

Rezolucija 216 (1990) Stalne konferencije lokalnih i regionalnih vlasti Evrope (trenutno Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope (Kongres)) o rehabilitaciji i integraciji osoba sa invaliditetom: uloga lokalnih vlasti;

Preporuka 129 (2003) i Rezolucija 153 (2003) Kongresa o zapošljavanju i ranjivim grupama;

Revidirana Evropska povelja o učešću mladih osoba u lokalnom i regionalnom životu (Kongres), 21. maj 2003.;

Konačna Deklaracija usvojena od strane Šefova država i Vlada država članica Saveta Evrope, koji su se sastali u Strasburu na drugom samitu Saveta Evrope (oktobar 1997.), a koji su priznali da je „socijalna kohezija jedna od najvažnijih potreba šire Evrope i da treba težiti da ona bude neizostavni element u promovisanju ljudskih prava i dostojanstva“;

Konačna Deklaracija (Deklaracija Malte) usvojena na Konferenciji Saveta Evrope o pristupu socijalnim pravima, 14.-15. novembar 2002.;

Dokumenti komesara za ljudska prava Saveta Evrope;

Konvencija Ujedinjenih Nacija o pravima deteta (1989.);

Međunarodni pakt Ujedinjenih Nacija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.);

Međunarodni pakt Ujedinjenih Nacija o građanskim i političkim pravima (1966.);

Univerzalna deklaracija Ujedinjenih Nacija o ljudskim pravima (1948.);

Standardna pravila Ujedinjenih Nacija o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom (1993.);

UNESCO-va izjava i okvir za akciju o specijalnim potrebama u obrazovanju iz Salamanke (1994.)

Međunarodni plan akcije o starenju, usvojen na drugom Svetskom skupu o starenju, Madrid, 8.-12. april 2002.;

Regionalna Strategija za sprovođenje Madridskog međunarodnog plana akcije o starenju 2002, usvojena od strane Ekonomske komisije Ujedinjenih Nacija za Evropsku ministarsku konferenciju o starenju, Berlin 11.-13. septembar 2002.;

Međunarodna klasifikacija oštećenja, invaliditeta i hendikepa (ICIDH) (1980.) Svetske zdravstvene organizacije (WHO);

Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, invaliditeta i zdravlja (ICF) (2001) Svetske zdravstvene organizacije (WHO);

Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba sa invaliditetom) Međunarodne organizacije rada (ILO) (No. C159) iz 1983. godine i odgovarajuća Preporuka Međunarodne organizacije rada o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba sa invaliditetom) (No. R168), 1983. godine;

Rezolucija Saveta i Ministara za obrazovanje, koji su se sastali sa Savetom 31. maja 1990. godine da bi razmotrili integraciju dece i mladih osoba sa invaliditetom u redovne sisteme školovanja;

Komunikacije Komisije o jednakim mogućnostima za osobe sa invaliditetom: Nova strategija Evropske zajednice o osobama sa invaliditetom (COM(96) 406 konačno);

Rezolucija Saveta Evropske Unije i predstavnika vlada država članica koji su se sastali u okviru Saveta 20. decembra 1996. oko jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom;

Preporuka Saveta EU od 4. juna 1996. o kartama za parking za osobe sa invaliditetom (98/376/EC);

Rezolucija Saveta od 17. juna 1999. o jednakim mogućnostima pri zapošljavanju za osobe sa invaliditetom (1999/C 186/02);

Komunikacije Komisije Saveta, Evropskog Parlamenta, Ekonomskog i socijalnog komiteta i Komiteta regiona: Prema Evropi bez barijera za osobe sa invaliditetom (COM(2000) 284 konačno);

Direktiva Saveta EU (2000/78/EC) od 27. novembra 2000. koja postavlja opšti okvir za jednaki tretman pri zapošljavanju i u radnim odnosima;

Odluka Saveta EU (2000/750/EC) od 27. novembra 2000. koja određuje Program za akciju zajednice u borbi protiv diskriminacije (2001.-2006.);

Odluka Saveta EU (2001/903/EC) od 3. decembra 2001. o Evropskoj godini osoba sa invaliditetom 2003;

Odluka Saveta EU od 6. februara 2003. „e-Pristupačnost“ – unapređivanje pristupa društvu baziranom na znanju za osobe sa invaliditetom(2003/C 39/03);

Rezolucija Saveta EU od 6. maja 2003. o jednakim mogućnostima za đake i studente sa invaliditetom u obrazovanju i obuci (2003/C 134/04);

Rezolucija Saveta EU od 6. maja 2003. o pristupačnosti kulturnih infrastruktura i kulturnih aktivnosti za osobe sa invaliditetom (2003/C 134/05);

Rezolucija Saveta EU od 15. jula 2003. o promovisanju zapošljavanja i socijalne integracije osoba sa invaliditetom (2003/C 175/01);

Komunikacije Komisije i Saveta, Evropskog Parlamenta, Ekonomskog i socijalnog komiteta i komiteta regiona: e-Pristupačnost (COM(2005) 425 konačno);

Komunikacije Komisije i Saveta, Evropskog Parlamenta, Ekonomskog i socijalnog komiteta i komiteta regiona: Sprovođenje, rezultati i ukupna procena Evropske godine osoba sa invaliditetom 2003 (COM(2005) 486 konačno);

Komunikacije Komisije i Saveta, Evropskog Parlamenta, Ekonomskog i socijalnog komiteta i komiteta regiona: Situacija osoba sa invaliditetom u uvećanoj Evropskoj Uniji: Evropski akcioni plan 2006-2007 (COM(2005) 604 konačno);

Komunikacije Komisije i Saveta, Evropskog Parlamenta, Ekonomskog i socijalnog komiteta i komiteta regiona: Jednake mogućnosti za osobe sa invaliditetom: Evropski akcioni plan (COM(2003) 650 konačno);

Madridska Deklaracija „Nediskriminacija i pozitivna akcija rezultiraju socijalnom inkluzijom“, usvojena na Evropskoj konferenciji nevladinih organizacija održanoj u Madridu, marta 2002.;

Deklaracija Barselone: grad i osobe sa invaliditetom (1995.);

Deklaracija Evropskih socijalnih partnera o zapošljavanju osoba sa invaliditetom (Kolonja, maj 1999.);

Deklaracija socijalnih partnera za Evropsku godinu osoba sa invaliditetom: Promovisanje jednakih mogućnosti i pristupa zapošljavanju za osobe sa invaliditetom (20. januar 2003.);

Doprinosi evropskog pokreta osoba sa invaliditetom drugoj Evropskoj konferenciji o osobama sa invaliditetom „Sa reči na dela“ Savetu Evrope, koji su usvojeni na evropskom forumu nevladinih organizacija 8. aprila 2003. u Madridu.